

2. Teoreticko-metodologická časť

2.1. Vymedzenie pojmov

V nasledujúcej časti sa budem venovať metodologickým východiskám práce, ktorej konceptuálne zázemie vznikalo vzhľadom na nedostatok a hlavne nedostupnosť relevantnej literatúry niekoľko rokov. Pevne verím, že sa mi podarilo vytvoriť rámec, ktorý spoľahlivo zaštití a podloží môj praktický výskum.

2.1.1. Gender a pohlavie

Práca, ktorú som si zvolila na úvod vymedzenia pojmov gender a pohlavie, je článok Hany Havelkovej (2001) „Některé teoretické a praktické aspekty problematiky žen ve vědě“. Autorka sa v ňom zaoberá participáciou žien v oblasti vedy a výskumu, kde skúma dynamiku diskriminácie žien. Hlavné teoretické aspekty práce a uvádzané mechanizmy udržiavania diskriminácie v tejto oblasti tvoria výborný teoretický rámec pre moju tému. Svojím teoretickým prístupom Havelková mieni „súbor teoretických predpokladov a hypotéz, týkajúcich sa pohľadu na spoločnosť, ktoré umožňujú porozumieť rozdielnej situácii a situovanosti žien a mužov v spoločnosti“ (Havelková, 2001: 2). Tento teoretický prístup pracuje s analytickým pojmom *gender*, resp. je tým, „ktorý pri analýze problematiky pohlavia človeka v spoločnosti stojí na tzv. konštruktivistickom stanovisku“ (Havelková, 2001: 2) a v mojej diplomovej práci s ním hodlám pracovať. Vychádzajúc z Bourdieuho Havelková uvádza, že genderový moment spoločnosti a kultúry je doslova všadeprítomný a všetkoprestupujúci (Havelková, 2001: 2). „(P)ojem ‚gender‘ označuje významný rys každej spoločnosti, jeden z jej najzákladnejších organizujúcich princípov, t.j. princíp, podľa ktorého sú v spoločnosti rozdeľované úlohy, činnosti, postavenia, často i majetok či práva a prestupuje doslova každým ‚kútom‘ spoločnosti“ (Havelková, 2001: 2). Pojem gender bol zavedený feministickou teóriou a stále predstavuje ústredný pojem v teórii, metodológii i politickej praxi feminizmu (Havelková, 2001: 2). Prvýkrát bol použitý v r. 1975 antropologičkou Gayle Rubin v spojení sex-gender-system.

Chcela tým vyjadriť, že fakt biologickej dvojpoľavnosti človeka viedol od počiatku každé ľudské spoločenstvo, i to najprimitívnejšie, k tomu, aby vytváralo tiež pohlavne **diferencovaný sociálny a kultúrny systém**, pričom prevažná časť tohto systému predstavuje konvenčnú, týmto spoločenstvom vybudovanú nadstavbu (sociálny či kultúrny konštrukt). Tá bola kedysi zavedená či sa postupne vyvinula na základe určitých mocenských vzťahov v spoločenstve a je neustále **reprodukovaná** jeho členmi, ktorí konajú v rámci existujúceho ‚symbolického rádu‘ – sociológ Bourdieu neváha v tejto súvislosti používať pojem ‚symbolické násilie‘“ (Havelková, 2001: 2, zvýraznenie v origináli).

O dôležitých predpokladoch konštruktivistického prístupu Havelková hovorí:

(Konštruktivistický prístup) predpokladá, že **individuálne rozdiely** medzi jedincami rovnakého pohlavia môžu byť omnoho väčšie než rozdiel medzi akýmsi štatisticky spriemerovanými (alebo dokonca špekulatívnymi) rozdielmi medzi pohlaviami. S tým súvisí téza, že **skupinové rozdiely** medzi pohlaviami v sú spoločnosti zámerne zveličované a homogenizačnými tlakmi aj reálne formované smerom k tzv. „pravej“ maskulinite a femininite, ktorej model môže rad jedincov zvierat' (a aj skutočne zvierat) (Havelková, 2001: 2, zvýraznenie v origináli).

Havelková (2001) uvádza štyri roviny či vrstvy každého, a teda i mnou rozoberaného genderového problému, ktoré pôsobia súčasne:

a) Mužské elity zaviedli v dejinách (náboženstvom, legislatívou a domnelými vedeckými teóriami o prirodzenej mužskej nadradenosti) mužskú hegemoniu. V nej funguje záludný princíp stotožnenia mužského s objektívnym a neutrálnym, ktorý vstúpil do mužmi vytvorených inštitúcií a pre ženy do nich vstupujúce sa dané pravidlá stávajú normou a meradlom (Havelková, 2001: 2). Takouto inštitúciou je patrilineárna rodina s normou preberania priezviska mužovi. Podporuje ju aj súčasná legislatíva vzťahujúca sa k priezvisku, ktorá napomáha uchovávaniu patronymie (viď kapitolu 5).

b) Už zavedené genderové usporiadanie udržiavajú (reprodukovujú) obe pohlavia (rádoví muži i ženy), pričom „ženy často nevnímajú nespravodlivosť svojho postavenia, naopak sa snažia preukazovať svoju sociálnu uvedomelosť tým, že horlivo plnia rolu, historicky im priradenú (myšlienka Simone de Beauvoir z roku 1949)“ (Havelková, 2001: 2). Pokiaľ konajú inak, než sa očakáva, hľadajú pre toto svoje konanie ospravedlnenia a „poľahčujúce okolnosti“ (Havelková, 2001: 2). Túto tézu potvrdzujú mnohé príspevky žien z diskusných fór analyzované v tejto práci. U mužov udržiava sexistickú kultúru pocit vyvolenosti posilňovaný históriou mužských výkonov (dodávam: históriou patrilinearity a prijatím manželovho priezviska ženou), fenoménom mužskej solidarity či nevedomou orientáciou mužov na mužov vo verejnom živote (Havelková, 2001: 2-3).

c) Rádoví (najnižšie postavení) muži z takého systému profitujú hlavne *symbolicky* (vyššia dôvera a prestíž), statusovo, ekonomicky, politicky (Havelková, 2001: 3). Úspešná žena „vykupuje“ svoj hriech tradičnými „povinnosťami“ manželky“ (Havelková, 2001: 3). Jednou z takých povinností môže byť aj prijatie priezviska po partnerovi.

d) Tí „mocnejší“ (muži) doplácajú na svoju sociálnu nadvládu hlavne v psychickej a citovej oblasti. Sú nútení predstierať silu apod., kým tí sociálne *slabší* (historicky ženy) nie sú takým tlakom vystavení a svojim spôsobom sú vnútorne slobodnejší (Havelková,

1 Generické maskulínium zachovávam podľa toho, ako ho použila autorka mojej parafrázy.

2001: 3). Aj keď sa „musia“ podriadiť, spoločnosť to od nich v podstate očakáva.

V súčasnej dobe sa dokonca zdá, že začína platiť, že ženy majú možnosť zaujímať omnoho pestrejšiu **škálu životných rolí**, zatiaľ čo muži pod tlakom verejnej súťaže, ale i nepísaného príkazu nebyť baba, nebyť zženštilý, sa nemôžu do takej miery zoznamovať s tradične „ženskými“ životnými skúsenosťami, ktoré by ich mohli ľudsky obohatiť (Havelková, 2001: 3, zvýraznenie v origináli).

V rovine priezviska som mala možnosť na diskusných fórach pozorovať širšiu škálu voľby z možností u žien, zato užšiu u mužov (napr. sa zdá, že u mužov sa dvojité priezvisko takmer nevyskytovalo). Z tézy Havelkovej vyplýva, že „i ,slabí‘ môžu z takto nastaveného rádu špecifickým spôsobom ,profitovať“, čo mnohých utvrdzuje v názore, že je funkčný, vyvážený, žiadúci práve v tejto podobe“ (Havelková, 2001: 3). Sharon Lebell (1988) tvrdí, že tento systém je viditeľne nespravodlivo naklonený na stranu jedného pohlavia.

Je ťažké vyhnúť sa postoju žien, ktoré svoje nižšie postavenie považujú za výsledok slobodnej životnej voľby, nie za diskrimináciu zo strany okolia. Fenomén diskriminácie sa za týchto okolností veľmi zložito dokazuje a presadzuje ako teoretická i praktická téma (Havelková, 2001: 4). Zvlášť viditeľné je to v problematike priezviska ženy pri uzavretí manželstva a patrilinearity, ktorá je ešte viac nepochopená – je ťažké ukazovať ženám problematickosť „ich vlastného“ rozhodnutia, o ktorom sú presvedčené ako o naplnení svojej túžby a často odmietajú pripustiť vplyv spoločnosti na toto ich presvedčenie.

Pojem „gender“ v súvislosti s pojmom „pohlavie“ objasňuje i Gerlinda Šmausová² (2002), ktorá poukazuje na to, že pohlavie a gender sú konštruktmi spoločnosti a neplynú z biológie človeka, ako sa všeobecne v spoločnosti predpokladá. Pohlavie nie je redukované na rozdielnu anatómiu pohlavných orgánov a genderové rozdiely nie sú týmito orgánmi určené. „(T)o nie sú prírodné znaky (pohlavie, sex), ale špecifická socializácia k mužským a ženským rolám, ktorá vedie k rodovým rozdielom v chovaní (gender)“ (Šmausová, 2002: 16). Šmausová ďalej upozorňuje:

Časom sa ustálila rovnaká bytostná (ontická) sociologická predstava gender, akou bola predchádzajúca biologická definícia pohlaví: výchova k mužovi či žene implikuje celoživotné nemenné chovanie ako muž i žena. Genderové roly sice nie sú vrodené, ale počas života sa stávajú akousi druhou prirodzenosťou (Šmausová, 2002: 16).

O to opieram svoje tvrdenie o socializácii, vďaka ktorej sa často chápe prijatie priezviska po partnerovi ako súčasť „nemenného“ a prirodzeného ženského chovania. „(Tu však) vyvstáva závažná otázka, kto garantuje jednotu diferencie. Ako vieme najneskôr od

2 Rešpektujem pranie autorky, ktorú som kontaktovala a ktorá si v mojej práci želá byť vzhľadom na jej slovensko-český kontext uvádzaná ako Gerlinda Šmausová. Autorka sa vyjadrila v zmysle, že v Českej republike a na Slovensku vedie priezvisko Šmausová, v Nemecku Smaus (a takto svoje priezvisko aj vyslovuje, aby ju nezapísali ako Schmaus, čo by spôsobilo nedohľadateľnosť jej osoby v kartotékach).

Giddensa, tradícia a nereprodukuje sama od seba, ale má svojich strážcov,³ takže sa nemôžeme stotožniť s odpoveďou, že tomu tak bolo vždy a všade“ (Šmausová, 2002:17). Šmausová sa opiera o Sandru Harding, ktorá „vysvetlila mechanizmus akoby automatickej reprodukcie genderovej organizácie sveta, ktorá sa do značnej miery zasluguje o dojem jej prirodzenosti či netradičnosti“ (Šmausová, 2002: 20). Z jej troch rovín genderovej skutočnosti vykonštruovaných spoločenským životom sú pre moju prácu dôležité hlavne dve – *symbolické univerzum*, podľa ktorého protiklady v dvoch dichotómnych kategóriách boli súhrnne priradené buď k mužskému alebo ženskému princípu, hoci žiadne bytostné mužské a ženské vlastnosti neexistujú (Šmausová, 2002: 17), a *roly*, o ktorých uvádza:

Genderový symbolizmus a genderová organizácia spoločenskej delby práce sa z generácie na generáciu reprodukuje tým, že sa jedinci v priebehu socializácie učia genderovým rolám. Noví členovia spoločnosti si okolitý svet osvojujú tak, ako sa im javí, vrátane už existujúcej hierarchicky usporiadanej genderovej štruktúry, ktorá je opäť vybavená mocnou normatívnou silou. Presvedčenie o vlastnom genderi je základom pre vytváranie odpovedajúcej vlastnej pohlavnej identity – a nie naopak! (Harding 1991:14) Genderová štruktúra je okrem faktického nenásilného smerovania jednania jednotlivcov podľa genderových predlôh zaisťovaná i nenásilnými sankciami (Šmausová, 2002: 20, zvýraznenie v origináli).

V otázke priezviska ženy pri uzavretí manželstva sa takéto sankcie objavujú u žien, ktoré majú tendencie ponechať si svoje rodné priezvisko: ako uvádza Rebekah Ileanne Fowler, len veľmi málo žien, ktoré si meno plánujú nechať, si ho aj nechávajú, pretože ak začne byť uplatnenie ich rozhodnutia reálnym, nastupujú sociálne sankcie (napr. v podobe reakcií rodičov, partnera, okolia, a pod.) (Fowler, 1997: 16). Gender ženy je automaticky spájaný s jej povinnosťou hrať rolu ženám spoločensky prisúdenú.

2.1.2. Maskulinita a femininita, symbolické násilie, symbolický kapitál

Jedným z najrelevantnejších autorov, o ktorých teoretické východiská sa vo svojej práci opieram, je Pierre Bourdieu (2000) s jeho dielom *Nadvláda mužů*. Zaoberá sa problematikou genderových vzťahov v súčasných západných spoločnostiach. Cez analýzu vzťahov medzi maskulinitou a femininitou umožňuje pochopiť, v čom spočíva a ako funguje okrem iného i sociálny a symbolický kapitál.

Maskulinitu a femininitu chápe Bourdieu (2000) ako kultúrno-spoločenské konštrukcie a ako symbolické pripisovanie charakteristík a vlastností subjektom. Tieto pojmy však nie sú totožné s konkrétnym biologickým pohlavím. Autor spochybňuje

3 Vo všetkých prekladoch citácií uvedených v tejto práci zachovávam čo najviac pôvodný text vrátane generického maskulína tak, ako ho použila autorka, či ako ho použil autor daného citátu. Sama sa však od používania generického maskulína dištancujem a zásadne ho v práci nepoužívam.

esencialistický pohľad na človeka. Prekračuje zjednodušené uvažovanie o človeku v kategóriách pohlavia, ktoré diferencuje maskulínne a feminínne homologické opozície vytvorené spoločnosťou na základe bežného chápania podstaty mužskosti a ženskosti. Podľa Bourdieuho (2000) spoločnosť vníma maskulinitu ako nadradený princíp dominancie a toto jej vnímanie je zväzujúce ako pre ženy, tak aj pre mužov. O biologickej odlišnosti mužského a ženského tela autor hovorí, že nie je príčinou vzťahu ovládania žien mužmi, len prostriedkom legitimizovania nerovného postavenia a vytvorenia zdania normality a prirodzenosti. To sa okrem iného prenáša aj ustálenými a nepremýšľanými spôsobmi správania a hodnotenia toho, čo je a nie je prirodzené. V nekritickom prijímaní priezviska po manželovi sa podľa mňa rovnako nepremyslene reprodukuje patriarchát.

Udržiavanie dominancie maskulínit Bourdieu (2000) nepokladá za číro mužskú záležitosť. Hovorí, že rovnako sa na ňom podieľajú ženy, ktoré sa uznaním tejto schémy samy uväzňujú v im predpísaných podriadených spoločenských rolách. Toto je stále viditeľné najmä pri výbere partnera, vytváraní rodinného života i preberaní priezviska po manželovi. „Ak ovládání prítakajú na to, čo ich ovláda, schémy onou nadvládajú splodené, ... , stávajú sa z ich aktov *poznania* nutne akty *uznania*, podriadenia sa“ (Bourdieu, 2000: 16, zvýraznenie v origináli). Týmto aktmi praktického poznania a uznania ovládání, často nevedomky, alebo i niekedy proti svojej vôli, čisto len tým, že vnučované hranice mlčky prijímajú, svoje podružie ešte posilňujú (Bourdieu, 2000: 37-38). „*Symbolická moc* sa môže uplatňovať jedine za prispenia tých, kto sú jej predmetom a kto ju znášajú práve preto, že ju spoluvytvárajú“ (Bourdieu, 2000: 39, zvýraznenie DK). Využívajúc logiku ovládaných sa ženy v partnerských vzťahoch samy podceňujú a podsúvajú do podriadenej pozície. O tejto ženskej poddanosti Bourdieu bez kontradikcie hovorí, že je *spontánna a zároveň vynútená* (Bourdieu, 2000: 37).

Vzhľadom na aspekt moci, ktorý nastupuje pri voľbe priezviska, je pre mňa dôležitá Bourdieuho analýza mocenských vzťahov, mechanizmov moci a mechanizmov ovládania, v rámci ktorých tematizuje pojmy *symbolické násilie* a *symbolické ovládanie*. Možno k nim radiť i *pravidelnosti*, konkrétne privykanie pravidelnostiam sociálneho života, opakované privykanie stereotypom a formám konania navodeným sociálnymi podmienkami. *Repetícia* je v procese navykania nevyhnutnosťou (Bourdieu, 2000: 25). V mojom výskume sa často objavuje u žien, ktoré sú počas života privykané socializáciou i inštitucionalizáciou vedomiu, že raz svoje meno stratia, následkom čoho túto zmenu vítajú ako naplnenie akejsi samozrejmosti pripomínanej práve neustálou repetíciou.

Schéma vzťahov ovládania sa reprodukuje prostredníctvom inštitúcií, ako je napr.

rodina (Bourdieu, 2000). Sila spoločnosti ovláda človeka bez fyzického násillia a mení jeho život na povinnosť. Situáciu, keď muž v úlohe dominujúceho, alebo žena v postavení ovládanej nemôžu v svojej úlohe robiť nič, než tento model uznávať, nazýva Bourdieu *symbolickým násillím* (Bourdieu, 2000: 34-35). Toto nefyzické násillie, ktorého účinkom je nadšená oddanosť, sa prejavuje tým, že kolektívne poznanie ukazuje vzťah podriadenosti ženy ako prirodzený a jedinec v podstate nemá prístup k inému poznaniu. „(Ž)eny sa tu môžu javiť len ako predmety či ešte skôr symboly, ktorých zmysel leží mimo nich a ktorých funkciou je prispievať k uchovávaniu a zväčšovaniu *symbolického kapitálu* držaného mužmi“ (Bourdieu, 2000: 41, zvyraznenie DK). Tento kapitál môže jedinec využívať pri zlepšovaní si svojho postavenia. O jeho reprodukcii Bourdieu hovorí aj ako o:

reprodukcii založenej na *súperivej výmene smerujúcej k vytváraniu čo najbohatších genealógií, k hromadeniu mien potomkov či predkov*, alebo symbolického kapitálu zaisťujúceho trvalú moc a práva nad druhými osobami: muži produkujú znaky a ako súperiaci partneri navzájom si rovní v cti ich aktívne vymieňajú, pričom oná rovnosť v cti môže zároveň plodiť i nerovnosť v cti či nadvládu (Bourdieu, 2000: 43, zvyraznenie DK).

Ekonomia symbolických statkov smeruje k hromadeniu symbolického kapitálu (napr. kapitálu cti) (Bourdieu, 2000: 89). Muži, ako monopolní držitelia nástrojov jeho produkcie a reprodukcie, sa snažia, aby si tento kapitál uchovali alebo ho rozmnožili. Tendencia kapitálu cti, symbolického kapitálu vlastneného určitým rodom, uchovávať sa v činoch aktérov (napr. v pomenovaní ženy a detí patronymickým menom) sa somatizovala a z nutnosti symbolického rádu sa stala cnosť (Bourdieu, 2000: 46)

Primát pričítaný v kultúrnych taxonómiách mužstvu je daný práve logikou ekonomie symbolických výmen, presnejšie povedané sociálnym poňatím príbuzenských a manželských vzťahov, ktoré pričíta žene štatút výmenného predmetu, definovaného podľa mužských záujmov a odsúdeného prispievať tak k reprodukcii symbolického kapitálu mužov (Bourdieu, 2000: 41).

Ženy, odsúdené cirkulovať ako obeživo a nastoľovať tým vzťahy medzi mužmi, sú tak podľa Bourdieuho v tomto systéme redukované len na nástroje produkcie a reprodukcie symbolického a sociálneho kapitálu (Bourdieu, 2000: 42).

Tak, ako bola žena v menej diferencovaných spoločnostiach výmenným predmetom, ktorý mužom umožňoval získavať cestou sobášov sociálny a symbolický kapitál, doslova akousi investíciou, ktorá umožňovala nadväzovať viac či menej rozsiahle a prestížne príbuzenské zväzky, i dnes predstavuje po stránke produkcie a predávania symbolického kapitálu významný prínos, totiž hlavne v tom zmysle, že svojim zjavom a všetkým, čo k nemu prispieva – (teda aj priezviskom po mužovi) – tento symbolický kapitál rodiny reprezentuje (Bourdieu, 2000: 89).

Situáciu, keď sa ženy stávajú subjektom výmeny nazýva, Bourdieu (2000)

sobášnou transakciou: vo vzťahu dominujúci muž sa pre ženu stáva výťahom pri spoločenskom postupe, za čo žena zasa prináša do zväzku symbolickú hodnotu v tom, čo sa uznáva ako pravá femininita. Vzťah nadvlády je hlboko závislý na trvaní alebo zmene štruktúr, ktorých sú tieto vzťahy a dispozície plodom (najmä na trvaní či zmene štruktúry *trhu symbolických statkov*, v ktorých sa so ženami zaobchádza ako s predmetmi výmeny, obiehajúcimi zdola hore) (Bourdieu, 2000: 40). Podľa Judith Butler dokonca „nevesta funguje ako vzťahový subjekt medzi skupinami mužov; ona *nemá* identitu, ani nevymieňa jednu identitu za inú. *Odráža* mužskú identitu, a to práve preto, že sama je miestom absencie identity“ (Butler, 2003: 63). Butler o tom ďalej hovorí:

Patrilinearita sa zabezpečuje rituálnym vylúčením žien a zároveň rituálnym importom žien. Ženy, už ako manželky, nielenže zabezpečujú reprodukciu *mena* (čo je funkčným účelom), ale vďaka nim dochádza aj k symbolickým kontraktom medzi jednotlivými klanmi mužov. Ženy ako dejisko, v ktorom dochádza k patronymickej výmene, sú, a zároveň nie sú patronymickým znakom, sú vylúčené z označujúceho, teda z patronymu – *mena*, ktoré nosia. Žena v manželstve sa neposudzuje ako identita, ale iba ako nositeľka vzťahu, ktorá odlišuje i spája rozličné klany do spoločnej, no zároveň vnútorne rozčlenenej patrilineárnej identity (Butler, 2003: 63).

Takto sú ženy objektom (nielen) patronymickej výmeny, cez ktorú sa zabezpečuje patrilinearita a udržiavajú sa vzťahy mužov kultúrne orientovaných na iných mužov.

(S)ymbolickú revolúciu, po ktorej volá feministické hnutie, nemôže spôsobiť jednoducho obrat vo vedomí a vôli. Pretože tu nie sú oklamané vedomia, ktoré by stačilo osvietiť, ale príčinou pretrvávania sú dispozície prispôbené štruktúram nadvlády, ktoré ich splodili (Bourdieu, 2000: 40).

Ženy sa samy utvrdzujú v svojej pozícii ovládaných aj snahou využiť princíp ovládania vo vzťahu k mužom. Pasivitu – dodávam, že aj pri prijímaní manželovho priezviska – a podobne však Bourdieu pokladá len za slabé zbrane v rukách slabých, s ktorými nemožno zvíťaziť, ale ktoré tento nerovný vzťah ešte utvrdzujú (Bourdieu, 2000: 31-32). Myslím, že pokiaľ ženy pasívne prijímajú manželovo priezvisko a nepochybujú pretrvávanie tejto praktiky, prípadne ju ešte zdôrazňujú ako jedinú správnu, upevňujú tým pozíciu nielen samotného mužského priezviska, ale aj pozíciu jeho nositeľa, ktorý už tak stojí v celkovej spoločenskej hierarchii vyššie než žena. Bourdieu (2000) pripomína, že dôsledkom spôsobu ovládania, ktorý možno označiť i ako *symbolické násilie*, je vznik naučenej bezmocnosti. Ak sú jedinci svojim okolím neustále odradzovaní od formovania si svojich životných ambícií, umŕtvuje sa v nich sklon robiť to, čo sa od nich neočakáva. V prípade voľby priezviska treba povedať, že ženy sú odradzované od možnosti ponechať si rodné meno, pretože táto voľba spoločensky nie je vítaná. Bourdieu (2000) však ani to

nechápe ako fatálny a bezvýhodiskový stav. Zmieňuje i skutočnosť, že aj gayovia a lesby – podobne ako ženy či rasové menšiny – sú osoby stigmatizované, ktorým sa bráni "viditeľne existovať". Dodávam, že ženy sú prevzatím priezviska po partnerovi skryté za toto jeho priezvisko a ich dovtedajšia identita spätá s pôvodným priezviskom sa do istej miery stráca, preto sa stávajú „viditeľne neexistujúcimi“. Zviditeľňovanie týchto problematík a tým i skupín, ktorých sa najviac dotýkajú, je spôsobom, akým sa feministické a iné hnutia snažia o východisko z daného stavu.

V kontexte skrytých vzťahov moci, ktoré bránia ženám vyslovovať slobodne svoj názor, pokladám za dôležitú definíciu genderu podľa Joan Wallach Scott, ktorá ho chápe ako konštitučný element sociálnych vzťahov založených na chápaní rozdielov medzi pohlaviami a ako primárny spôsob poukazania na vzťahy moci (Wallach Scott, 1996: 167). Gender a moc sú natoľko prepojené, že práve skrz gender je možné hovoriť o moci. Toto ponímanie genderu a moci je pre moju prácu ústredným, preto chcem s kategóriou genderu pracovať podobne ako Norman Fairclough, teda „spôsobom diskurzívnej analýzy, ktorá berie do úvahy mocenské vzťahy“ (Mills, 1998: 13).

2.1.3. Identita a genderová identita

Identita je dôležitým aspektom ľudského hľadania na pochopenie seba. Koncept identity, ktorý je pre moju prácu zásadným, poukazuje na vzťah medzi jedincom a spoločnosťou. Ide o „vzťah osoby k sebe samotnej na pozadí jej pozície v sociálnej štruktúre. V rámci identity sa vnášajú sociálne vzťahy do individuálneho psyché ako niečo, čo sa zdá byť ‚v‘ osobe samotnej“ (Bilden, 1997). Identitu možno, podobne ako gender, definovať podľa mnohých parametrov a z rôznych hľadísk – pre moju prácu je ústredným taký jej aspekt, ktorého symbolickým zdrojom môže byť priezvisko.

Vymedzenie pojmu identita pre túto prácu bolo pre mňa značne problematickým. Dôvodom je hlavne istý nepomer praktického hľadiska v duchu tzv. druhej vlny feminizmu, ktorej je otázka priezviska ženy pri uzavretí manželstva tematicky bližšie (viď kapitolu o 2.1.5.) a, z môjho pohľadu, skôr teoretického hľadiska tzv. vlny tretej, v ktorej sa dnes feministické teórie nachádzajú. Problematika priezviska ženy pri uzavretí manželstva zostáva takmer stále rovnaká ako v minulom či predminulom storočí (viď kapitolu 4) a jej riešenie je len veľmi nepatrné (viď kapitolu 2.1.5.), zatiaľ čo feminizmus, ktorý by sa ňou podľa mňa zaoberať mal, sa posunul smerom do teoretickejších rovín, ktoré sa riešeniu tohto „praktického“ problému nevenujú. Otázka zmeny priezviska ženy

tak z teórií tzv. tretej vlny týkajúcich sa identity častokrát úplne vypadáva.

Praktickým hľadiskom operujú autorky a autori postkoloniálnych štúdií, ktoré/ktorí kritizujú tzv. tretiu vlnu za to, že rieši otázky dekonštrukcie skôr, než by vyriešila otázky konštrukcie (Talpade Mohanty, 1991; Chakravorty Spivak, 1993, 1994). Gayatri Chakravorty Spivak (1993) neváha hovoriť o „strategickom esencionalizme“⁴ ako o druhu dočasnej solidarity za cieľom spoločného postupu proti diskriminácii. Nejde ale o esencionalizmus ako taký; Chakravorty Spivak (1993) toto všetko používa v rámci stratégie dekonštruktivizmu. A hoci strategický esencionalizmus nepokladám za nutný nasledovania v našich podmienkach, pokladám ho za dôležitý v kontexte uvedomenia, že v problematike priezviska pri uzavretí manželstva sa kvôli nastaveniu spoločnosti jedná o otázku, ktorou sú diskriminované prakticky ženy. Je preto nutné hľadať isté body, o ktoré sa môžu ženy, podobne ako muži v ich privilégii v otázke priezviska pri uzavretí manželstva, oprieť:

Muž postupne získava pevnejšiu predstavu o tom, kým je, zatiaľ čo žena – obvykle v rozhodujúcom období formovania svojej identity, kedy je mladým dospelým človekom – môže očakávať zmenu. Ako môžu mať ženy takú sebaistotu, akú majú muži, keď niečo natoľko zásadné ako ich meno, je nestále?

Pre každú i každého, kto žije v očakávaní významného narušenia identity, je dokonalou stratégiou adaptácie to, že sa stane prispôsobivou/prispôsobivým, flexibilnou/flexibilným. Odvrátenou stránkou tohto druhu flexibility je to, že sa môžete stať natoľko mnohotvárnou/mnohotvárnym, až je ťažké presne určiť, ktorá časť je vaša, ktorá časť vás definuje. Ženy neustále posúvajú miesto svojej identity na premenlivé vzťahové body: roly a vzťahy. Ženy stratili možnosť definovať svoju osobnosť práve svojimi činmi a verejnými záznamami týchto činov⁵ (Lebell, 1988: 24-25).

Na tomto mieste možno viesť diskusiu s Rosi Braidotti (1994) v súvislosti s jej konceptom nomádskej subjektivity, ktorý predstavuje súbor súčasne praktizovaných viacvrstvových identít. V istom ohľade sa totiž vyhraňuje proti fixnej identite a zahŕňa množstvo možností subjektivity, čo by sa teoreticky mohlo javiť ako protichodné k vyššie citovanej Lebell (1988). V koncepte nomádskej subjektivity však ide tiež o vzťah „marginálnych“ či „minoritných“ k spoločenským ustanoveniam. Braidotti (1994) o nej dokonca hovorí ako o druhu kritického uvedomenia, ktoré odoláva návykom na sociálne zakódované módy myslenia a chovania. Nomadizmus je stávaním sa menšinou pomocou kritiky väčšiny, je kritikou centra, ktorá z centra vychádza (Braidotti, 1994). V rozhovore s Violou Parente-Čapkovou (2003) Braidotti ozrejmuje, že u každej osoby má príklon k

4 Teóriu strategického esencionalizmu mi v tejto súvislosti pripomenula Blanka Knotková-Čapková, za čo jej ďakujem. Podľa jej výkladu nevníma strategický esencionalizmus kategóriu "ženy" zjednodušene a homogénne ako biologický determinizmus, ale ako strategický pojem, ktorý reaguje na diskrimináciu žien ako skupiny, lebo je to práve táto diskriminácia, ktorá zo žien onú umelo homogénnu kategóriu vytvára.

5 Lebell (1988) má týmto činmi na mysli uzavretie manželstva s prijatím priezviska po partnerovi a nasledovné potvrdenie tohto činu uvádzaním žien pod novoprijatým menom v budúcich záznamoch.

nomadizmu inú výpovednú hodnotu, pretože sú ľudia (napr. osoby bez štátnej príslušnosti), ktorí skutočne „túžia po stálosti, stabilite a identite“. Tu je však potrebné rozlišovať medzi fluiditou, ktorá je uvedomovaním si a sebadefinovaním v dôsledku rôznych životných lokácií, skúseností a pod., a inštitucionalizovaným odoprením symbolickej reprezentácie, ktoré je dôsledkom symbolického násillia.⁶ V tomto smere môže byť práve nomadizmus ako kritika centra kritikou nehybnosti, fixnosti, uzavrenosti a esencionalizovanosti (Braidotti citovaná in Parente-Čapková, 2003). Pokiaľ toto „centrum“ v podobe inštitúcií a zmýšľania väčšiny svoje prístupy nezmení, potom bude adaptáciou na patronymiu práve prijatie a akceptovanie premenlivosti priezviska v dôsledku manželstva ženami (i mužmi), ktoré (a ktorí) tým len posilnia normy nastaveného patriarchálneho rádu.

Keďže sa domnievam, že ženy zdieľajú v kontexte našej spoločnosti podobný druh socializácie, inštitucionalizácie a somatizácie v otázke prijatia priezviska svojho partnera pri uzavretí manželstva, pokladám za dôležité hovoriť o „ženách“ a to bez toho, aby som chcela tento pojem používať generalizujúco.⁷ Ako som však uviedla v odvolaní na Chakravorty Spivak (1994), nemožno dekonštruovať tam, kde sa „nekonštruovalo“ – a v otázke patronymie i patrilinearity to pokladám za viac než dôležité. Skúsenosti žien z ich diskriminácie v tejto oblasti musíme najprv pomenovať, musíme na zaužívané stereotypy (za účelom vysvetlenia niekedy aj zjednodušeným spôsobom) poukázať, aby sme s nimi mohli pracovať, a aby sme stereotypy v tejto oblasti mohli následne nabúrať a dekonštruovať. Identita ako taká je nepochybne premenlivá, treba si však uvedomiť príčiny premenlivosti toho-ktorého jej aspektu. Nie každá premenlivosť musí nevyhnutne znamenať „oslobodenie“. Domnievam sa, že sú aspekty či hľadiská, na ktorých nám môže záležať viac než na iných a nemeníme ich len z vlastného presvedčenia, no i kvôli tlakom spoločnosti, preto aj ich zmena v sebe nesie odkaz spoločenského rádu. Takým hľadiskom môže byť aj priezvisko ako symbolický zdroj jedného z aspektov identity človeka.

Kľúčovou je tu skutočnosť, že v tomto bode nehovorím o priezvisku ako zdroji identity, ani o symbolickej rovine priezviska ako zdroji identity, ale o priezvisku hovorím ako o **symbolickom zdroji jedného aspektu identity**. Nepochybne možno v tzv. treťou vlnou feminizmu súhlasiť v tom, že tak, ako je identita *fluidnou*, je i

6 Zvlášť ďakujem Kateřine Kolářovej, že ma túto skutočnosť upozornila.

7 Plne pripúšťam a som si vedomá toho, že sú ženy, ktoré výchovou neboli vedené k patronymii, avšak už samotná existencia v prostredí, ktoré patronymiu normatívne uplatňuje (akým je spoločenský kontext Slovenskej a Českej republiky), môže byť do istej miery spôsobom socializácie k automatickému prijímaniu normy. Preto sa podľa mňa žena v našej spoločnosti nemôže vyhnúť tomu, aby bola (minimálne niekedy v živote) symbolicky nahliadaná skrz koncept hegemonného prijímania priezviska ženy po svojom partnerovi..

multidimensionálnou,⁸ tj. ide z mnohých aspektov, ako je napr. rasa, telesné z(ne)výhodnenie, náboženstvo, etnicita a pod. Aspektom mojej práce je meno ako jeden zo zdrojov identity skúmaných osôb, ktoré sa na diskusných fórach definovali ako ženy. Meno teda nie je jediným aspektom, ktorý by tvoril identitu týchto žien – napokon, ako ukážem v analýze diskusií, mnohé z nich ho neuznávajú ani ako jeden zo zdrojov svojej identity, pretože tú si postavili na iných aspektoch. Samozrejme, je otázkou skúmania, či meno ako jeden zo zdrojov identity nepopierajú práve preto, že socializáciou sú pripravované na jeho stratu pri uzavretí manželstva. Postaviť si časť identity na niečom, čo automaticky stratia, by mohlo byť chápané ako nelogický počin, preto je ich argumentácia z tohto hľadiska pochopiteľná.

Naproti uvedenému však chcem poznamenať, že zaoberanie sa identitou ako nestáloú nie je vo feministickej teórii ničím novým. Už pred vyše polstoročím hovorí Simone de Beauvoir (1949) o identite v tom zmysle, že ide o proces *stávania sa* („*becoming*“) ženou, pričom podotýka, že ženy sa konštruujú tak, aby získali gender ženy, resp. „ženy“. Fenomén *stávania sa*, „*becoming*“ sa dnes v súvislosti s identitou používa v rôznom ponímaní hlavne v postkoloniálnych teóriách Rosi Braidotti (2006), či Homiho Bhabhu (2004). Bytie tu nie je stabilne dané, ale je *stávaním sa* v zmysle posunu – ide o konštruovanie identít ako proces presahu a zmeny i z hľadiska (genderovej) identity. U Judith Butler (1993)⁹ ide až o *performovanie*, tj. ženy sa učia chovať ako ženy performovaním kultúrnej naučenej verzie ženstva pomocou štylizovanej repetície úkonov (Mazzarella, 2005:184).¹⁰

Spochybniteľným je podľa mňa nielen to, že identitu možno zväzovať a robiť z nej niečo pevné, ale treba sa zamyslieť aj nad tým, nakoľko možno trvať na jej fluidite. V žiadnom prípade mi nejde o presadenie „stabilnej identity“, ale o zváženie konkrétneho spoločenského, historického a kultúrneho kontextu, v ktorom existuje istá spoločná *sociálna* identita, resp. niektoré jej aspekty, napr. zdieľanie diskriminácie určitého typu v určitej spoločnosti, akou je v prípade otázky, ktorou sa zaoberám, *patronymia* (viď spomínaná Chakravorty Spivak (1993) a jej teória strategického esencializmu).

Pre svoju prácu pokladám za dôležitý aj pohľad na identitu v súvislosti s komunikačnými technológiami. Sharon R. Mazzarella (2005), ktorá sa zaoberá štúdiami

8 Ďakujem Blanke Knotkovej-Čapkovej, že ma v priebehu konzultácie i v komentároch upozornila na túto a niektoré ďalšie skutočnosti súvisiace s identitou a postkolonializmom. Ku konceptu multidimensionálnej identity viď napr. Helgu Bilden (1997), ale aj Rosi Braidotti (2006).

9 Pojem performatívnosť prevzatý od Judith Butler (1993) používa aj Homi Bhabha (2004), no nie na popretie genderových stereotypov ako Butler, ale na popretie stereotypov kultúrnych.

10 O dôsledkoch procesu neustálej repetície a následne naučenom habituse hovorí i Pierre Bourdieu (2000).

dievčat a mladých žien (*Girls' Studies*) v spojení s komunikačnými technológiami a masmédiami definuje identitu ako:

... komplexnú sociálnu konštrukciu vytvorenú a udržiavanú lokáciou subjektu v rámci kultúry a spoločnosti. Kvôli prudkému nárastu komunikácie sprostredkovanú počítačom a sprostredkovateľskými technológiami vôbec je zvlášť v poslednom desaťročí dôležité skúmať, ako sa konštrukcia identity stáva stále komplikovanejšou v rámci artikulácie pomocou komunikačných technológií (Mazzarella, 2005: 181).

Práve identita konštruovaná a vyjadrovaná ženami na internetových diskusných fórach je centrom záujmu mojej práce. Určite by bolo možné namietat', že internetové konverzácie vedú k vytváraniu rôznych (virtuálnych) identít (čo, samozrejme, potvrdzuje ich fluiditu) a môžu sa s identitami prispievateľiek „v reálnom svete“ ako zhodovať, tak úplne vylučovať. Ako však uvádza Mazzarella, takéto zmýšľanie je súčasťou psychologickéj teórie predpokladajúcej existenciu „skutočnej“ či ústrednej identity, čo je však v rozpore s post-štrukturalistickým názorom, že neexistuje žiadna „skutočná“ ústredná identita; existuje len mnoho identít konštantne sa meniacich a závislých na kultúrnom diskurze, kde sú v danom čase prijímané či vyjednávané (2005: 184). Podobný prístup zaujímam v tejto práci, kde tiež za dôležitú súčasť dekonštrukcie pokladám podporenie žien, aby si ponechávali svoje priezvisko ako symbolický zdroj jedného z aspektov svojej identity.

Diskusné fóra stránok www.mojasvadba.sk a www.beremese.cz obsahujú príspevky žien, ktoré obvykle hľadajú odpovede na problémy spojené s reálnou životnou situáciou, ktorou je svadba. Väčšina z nich bola v období prispievania buď v období príprav na vlastnú svadbu, či o nej vážne uvažovala, resp. ju mala (práve) za sebou, pričom väčšina hľadala odpovede na konkrétne otázky, prípadne mala záujem diskutovať o konkrétnych problémoch. Na webovom fóre vystupujú pod prezývkou, ktorú si pre danú virtuálnu komunitu samy zvolili,¹¹ niektoré však svoju identitu viac-menej odkrývajú uvedením rôznych indícií, dokonca svojho mena i priezviska. Iné svoju identitu, naopak, takýmto spôsobom odkrývať nechcú, avšak o to viac sa môžu „cítiť v bezpečí“, pokiaľ napr. riešia vážny problém, ktorý by nerady odhalili pred svojím okolím. V oboch týchto prípadoch sa domnievam, že sa nijako zámerne nepretvarujú. V druhom prípade môže byť dokonca práve tento virtuálny priestor jedným z mála miest, kde sa môžu „slobodne“ vymedzovať a verbalizovať hľadanie otázok ohľadom takého aspektu svojej identity, akým je ich meno. V tomto kontexte pokladám za nutné zamyslieť sa aj nad konkrétnym účelom stránok a diskusií, do ktorých autorky¹² komentárov prispievajú a zväžiť okolnosti prispievania.

¹¹ Túto ich prezývku používam pri citovaní ich komentárov a analyzovaní ich výrokov aj ja. Rešpektujem ju vždy tak, ako je napísaná, nepridávam do nej diakritiku, ani iniciálu na začiatok prezývky.

¹² V celej práci používam v súvislosti s osobami prispievajúcimi do diskusných fór vybraných stránok

Pohybovanie sa vo virtuálnom priestore môže viesť výskumníčku či výskumníka zvlášť k uvažovaniu o konštruovaní identity. Karel B. Müller hovorí:

V tradičných spoločnostiach bola identita úzko spätá s celkovým systémom sociálnych väzieb, rituálov a praktík. V modernej spoločnosti musí byť identita neustále konštruovaná. Ako raz poznamenal britský sociológ Stuart Hall (1932-), problém identity je dnes viac otázka cesty než koreňov¹³ (2007: 14).

Uvedenie tohto tvrdenia podľa mňa neznamená, že identita bola minimálne kedykoľvek predtým pevne zakorenenou, či nekonštruovanou entitou. Chápeť ho skôr ako využitie opozície¹⁴ na zdôraznenie toho, že v súčasnosti si (možno aj vďaka využívaniu komunikačných technológií) stále viac uvedomujeme konštruovanie identity, ktoré je neprestajným (a pravdepodobne nikdy nekončiacim) procesom. V tomto kontexte je zrejmé, že aj identita ako dôležitý prvok pri voľbe priezviska bude v mojej práci nahliadaná ako nestatická entita, ktorá nie je pevne a nemenne zakorenená, ale vyvíja sa v čase súbežne s tým, ako sa mení názorové vyhranenie jej nositeľky (viď kapitolu 6.1.).

Filip Filardo v nadväznosti na Judith Butler uvádza:

Konštrukcia subjektu nie je jednorázový akt „pridelenia“ genderovej identity. Je to kontinuálna (seba)tvorba, ktorá prebieha ako opakovaná prax citovania diskurzov a telesných praktík. Ľudská identita nie je akási fixná esencia predchádzajúca jednaniu, ktoré ju vyjadruje. Práve naopak. Diskurzy a praxe, ktoré jedinec opakovane cituje a prevádza, ustanovujú jeho ja, zdanlivo predchádzajúce jeho jednaniu. Neznamená to, že môžem ľubovoľne meniť vlastnú identitu: Po prvé tu nie je nikto, kto by ju mohol meniť (ja je len výsledkom performatívneho opakovania). Po druhé, zvecnená identita je výsledkom *dlhodobého* rigidného opakovania praktík a diskurzov, ktoré sú nám kultúrne predané a ktoré si nevolíme. Jedinec sa ich citáciou stáva členom ľudského spoločenstva a zároveň vpisuje mocenské vzťahy, ktoré náš fallogocentrický svet štrukturuje, do svojho najhlbšieho vnútra (Filardo, 2005: 8)

Takéto chápanie identity môže byť napádané pre prisudzovanie pasívnosti jej nositeľkám a nositeľom. Stuart Hall zaoberajúci sa kategóriami rasy a genderu však zdôrazňuje, že tvorba identity je aktívnym procesom.

Kultúrna identita ... je otázkou „stávania sa“ (*becoming*) práve tak ako bytia (*being*). Patrí budúcnosti práve tak ako minulosti. Nie je to niečo, čo už existuje, prekračuje miesto, čas, históriu a kultúru. Kultúrne identity prichádzajú odnikiaľ, majú históriu. No ako všetko, čo je historické, sú podrobené neprestajnej transformácii (1996: 225).

Hall tiež hovorí o neprestajnej sa meniacej prirodzenosti identity, keď ju vyhlasuje za „nikdy neunifikovanú či nekoherentnú“ s výnimkou situácií, kedy chcú ľudia „vytvoriť

generické femininum, hovorím teda o „autorkách“, „prispievateľkách“, „ženách“, atď. Dôvod je ten, ktorý sa uvádza aj na stránkach www.beremese.cz [cit. 10.4.2009] v časti o štatistikách, že „92% osôb navštevujúcich stránky sú ženy.“ Počas trojročnej aktivity na diskusných fórach stretla len s dvoma prispievateľmi a v práci necitujem žiaden príspevok, ktorý by napísala osoba predstavujúca sa ako muž.

¹³ Rovnaký náhľad je charakteristický aj pre teoretika postkoloniálnych štúdií Homiho Bhabhu.

¹⁴ Toto značne binárne tvrdenie využívam pre ľahšie uchopenie identity v rámci tézy, že to, čo je, sa definuje v opozícii práve tým, čím nie je.

ukľudňujúci príbeh“, resp. to, čo Hall nazýva „naratív seba“ ako spôsob, akým môžu cítiť spojitosť s tým, kým sú a ako existujú v rámci kultúry (1996: 277). Takúto spojitosť môžu teoreticky cítiť aj ženy, ktoré zastávajú prijatie priezviska po svojom partnerovi. Práve ich argument, že „vždy to tak u nás bolo“, môže byť ich vyjadrením toho, že v otázke patronymie sa jedná o tradíciu našich krajín, ktorú pokladajú za súčasť našej kultúry.

Preto si napriek tomu, že Hall hovorí o kultúrnej identite, myslím, že jeho tvrdenia sú v zásade aplikovateľné a relevantné pre moju prácu. Autorky z diskusných fór, ktorých príspevky v mojej práci rozoberám sú z veľkej časti aktívnymi pri hľadaní a definovaní toho aspektu svojej identity, ktorý pramení z ich priezviska. Musím zdôrazniť, že symbolický zdroj jedného aspektu ich identity (priezvisko) je vyjednávaný, rozoberaný, minimálne rôzne nahliadaný, čo vidno už zo samotného faktu, že o ňom píšú a teda ho (hlbšie) zvažujú. Ich jednanie (*agency*, v ktorom sú aktérkami svojich životov) je viditeľné pri aktívnej tvorbe istého aspektu ich identity bez ohľadu na to, či priezvisko ako jeden zo symbolických zdrojov svojej identity prijímajú, odmietajú alebo s ním akokoľvek pracujú.

S tým, samozrejme, súvisí aj fakt, ktorý treba mať na pamäti, že rozbor príspevkov je práca s výpoveďami, nie skutočnosťou. Jednotlivé príspevky treba posudzovať v momente ich vzniku, pretože už v priebehu dní či týždňov niektoré prispievateľky práve pod vplyvom ostatných príspevkov a následne svojho okolia (tj. po tom, čo názory získané z príspevkov skúšali predložiť alebo aplikovať na svoje okolie) môžu zmeniť svoj (či partnerov) pôvodný názor na alternatívne/normatívne¹⁵ možnosti voľby priezviska, v dôsledku čoho môžu zmeniť aj svoju vlastnú voľbu¹⁶ (porov. napr. kapitolu 6.1.1.) Mnohé pisateľky priznávajú, že práve diskusné fóra na tému priezviska značne ovplyvnili, posunu-li či celkom zmenili ich názory na alternatívne možnosti voľby priezviska. V tomto smere ide častokrát o formovanie genderovej identity vo vzťahu k normativite a hegemónii.

Judith Butler síce uvádza, že už samotná „genderová identita¹⁷ je definovaná hegemónickým diskurzom a jeho binárnou a hierarchickou štruktúrou“, pretože na genderovú

15 Túto na prvý pohľad dichotómiu vysvetľujem v kapitole 2.1.6.

16 Tento názor sa potom môže odraziť aj na ich chápaní priezviska ako jedného zo symbolických zdrojov ich identity, ktoré predtým takto nevnímali. Uvedené zmeny sú možno ešte viac než v príspevkoch viditeľné aj v súkromných (tj. verejne neviditeľných) správach, ktoré mi niektoré prispievateľky (niekedy s odstupom mesiacov až rokov) osobne poslali.

17 O genderovej identite hovorí Filip Filardo v súvislosti s Butler: „Judith Butler si kladie otázku, čo tvorí genderovú identitu. Jej zdrojom nie je ani esencia, ani biologická danosť, ale diskurzívno-praktická regulácia tiel prestúpená mocou. To znamená, že ani telo, ani vedomie nepredstavuje prediskurzívny podklad, ktorý prijíma sociálne vplyvy, ale skôr kultúrny konštrukt, ktorý je spätne zvecnený, naturalizovaný. Výsledkom tejto naturalizácie je ľudská identita pozostávajúca zo zdanlivo autonómneho vedomia a zdanlivo prirodzeného tela, ktoré má akoby ‚od prírody‘ určité pohlavie, rasu atď. To znamená, že nielen spôsob, akým chápeme svoje telo, ale i samotná jeho materialita, ako ju zakúšame, je výsledkom pôsobenia dispozitívov moci (Butler 1993:1 – 16)“ (Filardo, 2005: 8).

identitu nahliada v súlade s jej chápaním nielen „genderu“, ale i „pohlavia“, ktoré sú podľa nej diskurzívne skonštruované, takže „gender“ je silno nabalený na „pohlavie“ (Bildén, 1997).. „Genderová identita prenáša genderové vzťahy do individuálnych sebakonceptov a seba-skúseností“, čo je v problematike zmeny priezviska ženy zrejme (Bildén, 1997).

Konceptualizáciu toho, ako môže byť genderová identita individua definovaná vytvorila Phyllis A. Katz. Ide o znázornenie genderovej identity ako internalizovaného konštruktu, ktorý zahŕňa ďalšie internalizované konštrukty: genderové schémy, genderové koncepty, genderové stereotypy a genderové postoje. Tieto ďalšie koncepty sa podľa Katz líšia podľa miery, do akej sú prijateľné pre ostatných a pre samotné individuum. Ide o vlastné zhodnotenie relevancie konceptu pre dané individuum, ktorých miera následne ovplyvňuje genderovú identitu (Křížková, 2001: 1-2).

Domnievam sa, že autorky na diskusných fórach, príspevkami ktorých sa v tejto práci zaoberám, stavajú do značnej miery svoju identitu na genderových vzťahoch s okolím, ktoré následne spracúvajú. Jednak ide o vzťahy z reálneho života popisované v príspevkoch (napr. vzťah s partnerom ohľadom voľby priezviska), hlavne však ide o upevňovanie vlastnej pozicionality pomocou vymedzovania sa voči iným názorom, ktoré sa objavujú na diskusnom fóre. Uvedené vzťahy formujú ich identity, ktoré rozhodne nemožno chápať ako niečo pevné, statické, dané. Naopak, ako vidno z diskurzívnej analýzy ich výpovedí v kapitole 6, identity prispievateľiek na tému priezviska pri uzavretí manželstva sú do značnej miery podrobované rôznym vplyvom v podobe priamych i nepriamych tlakov ostatných prispievajúcich. Jeden zo symbolických zdrojov ich identity (v tomto prípade priezvisko) je zvažovaný, vyjednávaný, (opakovane) menený, v istom časovom úseku nevyjasnený a do istého času ponechávaný ako otvorený – a už z tohoto jednoduchého dôvodu nemožno hovoriť o žiadnej stabilnej identite. V tomto prípade zvlášť platí to, čo reflektuje Helga Bildén: „V poslednom období sa poukazovalo na nutnosť uvažovať o identitách novými spôsobmi: ako o kontingentných, fluidných a fixných len na istý čas; sú heterogénne a plné kontradikcií“ (Bildén, 1997).

S pojmom genderovej identity pracuje aj Gerlinda Šmausová (2002), ktorá tvrdí, že hoci neexistuje žiadna substanciálna, homogénna mužská a ženská identita, ontická (t.j. nemenná, prirodzená, bytostná) predstava o jej existencii pretrváva i v samotnom konštrukte genderovej identity (čiže v predstave, že muži hrajú vždy len tzv. mužskú a ženy vždy len tzv. ženskú rolu). Šmausová trvá na tom, že všetci ľudia hrajú všetky roly – samozrejme, v závislosti na genderovej konštrukcii sociálneho kontextu (2002: 15). Pokiaľ teda nastane situácia, kedy muž prijíma priezvisko ženy, sú obaja schopní zastať inú než obvykle predpokladanú rolu. Šmausová sa tu odvoláva na Sandru Harding, podľa ktorej sú spoločenské štruktúry priradené určitému genderu, preto spoločenské inštitúcie vyžadujú,

aby ľudia hrali tú rolu, ktorá odpovedá ich genderovej sebadefinícii (Šmausová, 2002: 21).

V mojej práci je táto skutočnosť veľmi dobre viditeľná. Aj keď existujú muži, ktorí prijali priezvisko po svojej partnerke, či dokonca si zvolili u mužov najmenej tradičnú formu ponechania si svojho priezviska a prijatia i priezviska po svojej partnerke, často boli na diskusných fórach, s ktorými pracujem, vnímaní ako „výnimoční“. V diskusiách bývali za svoj počin skôr chválení než odsudzovaní, čo môže viesť k dojmu, že takéto konanie je spoločensky dobre prijímané. Je však neprehliadnuteľné, že ide len o odklon od normy, nie samotné jej poprenie, preto norma ostáva stále ideálom, ku ktorému sa treba viac-menej približovať. Spoločensky je nahradenie rodného, vlastného priezviska priezviskom po partnerovi (či aspoň jeho odsun v dvojitom priezvisku na druhú pozíciu) stále atribútom (vydatej) ženy, spája sa s jej (seba)definíciou a práve toto priradenie danej praktiky k jej genderu vzbudzuje nutnosť hrať rolu, ktorá odpovedá ich definícii.¹⁸

Šmausová poukazuje na to, že jednotná ženská identita neexistuje,¹⁹ čo je pre moju prácu zvlášť dôležitá téza. Existujú len genderovo *nekoherentné* identity predstavujúce rôzne koláže tzv. mužských a ženských vlastností (Šmausová, 2002: 23).

Nadobúdanie relatívne homogénnych genderových identít bolo možné len v štruktúrach, ktoré boli relatívne jednoznačne určené pre každé pohlavie. V súčasnej fáze modernizácie spoločnosti sa konštrukcia hybridných, androgynných identít uľahčuje nielen vďaka kultúrnym procesom, ale hlavne vďaka rozpúšťaniu genderových spoločenských štruktúr (Šmausová, 2002: 23).

V tejto súvislosti ďalej Šmausová uvádza:

Tradičné formy sociability zanikajú a vznikajú nové štandardizácie individuálnych životných situácií (Beck 1986). Tento proces zachvátil aj genderové identity, ktoré sa stávajú flexibilnými rovnakou mierou, akou zanikajú inštitúcie, ktoré doposiaľ relatívne homogénne identity podporovali. Rozvody sú stále častejšie, pribúda jednočlenných domácností (Beck 1986) (Šmausová, 2002: 24).

Z tohto procesu, zdá sa, môže plynúť aj isté rozvoľňovanie normy prijímania manželovho priezviska zo strany žien. „Z hľadiska kultúry či symbolického univerza je voľba genderovo „subverzívnych“ identít už dávno možná“ (Šmausová, 2002: 24). Stále je však osobná či privátna nesloboda žien zviazaná s neslobodou mužov na pracovnom trhu a v ďalších hierarchických inštitúciách (Šmausová, 2002: 25). Ide o akýsi nepísaný zákon,

18 Je nezanedbateľným, že väčšina žien na diskusných fórach, po ktorých prijali priezviská partneri, uvádza, že išlo o návrh a rozhodnutie muža, pričom ženy v takomto prípade často hrali pasívnu rolu. Objavujú sa aj prispievateľky, ktorých partneri navrhli alternatívne možnosti v otázke priezviska, avšak tieto ženy to chápali ako narušenie či ohrozenie ich roly ženy a takéto riešenie okamžite odvrhli (viď prílohu 2.1., 3.3.10. a 6.25.).

19 V práci však poukazujem na istú sociálnu identitu, ktorú môžu ženy v otázke patronymie a patrilinearity zdieľať práve na základe podobnej skúsenosti z života v patronymickej spoločnosti.

ktorým sa tradičné formy rolí a identít udržiavajú bez ohľadu na legislatívne nastavenie. Osobne v tom vidím paralelu s dôvodom vzniku tzv. druhej vlny, ktorá vyvstala zo zistenia, že zákon nestačí na to, aby rovnosť začala byť bežne uplatňovaná v praxi. Nutnosťou je teda hlavne zmena zmýšľania a uplatňovanie rôznorodosti.

2.1.4. Patriarchát

Niektorí autori a niektoré autorky uprednostňujú pojem mužská hegemonia (ako napr. Havelková, 2001) pred termínom patriarchát, na ktorého zjednodušované ponímanie poukazuje napr. Alena Wagnerová (1995). Feministická teória, ktorá hovorí o patriarcháte podľa Wagnerovej (1995), zabúda, že tento termín neznamena vládu mužov nad ženami (a ak áno, potom len v prenesenom slova zmysle), ale znamená vládu otcov a rodových predstavených nad ženami i slobodnými mužmi. Aj *Nový akademický slovník cizích slov* definuje patriarchát ako „form(u) rodového zriadenia, v ktorej má vedúcu úlohu otec“ (Buchtelová et al., 2005: 605). Grécke slovo „πατριαρχεις“, patriarcha či vodca spoločenstva, je zloženinou slov „πατήρ“, otec, a „- αρχης“, vodca. Status otca bol v minulosti určovaný jeho postavením v rodine, nie pracovnou pozíciou, či spoločenským postavením, zatiaľ čo v súčasnej spoločnosti zastávajú mocenské pozície muži, ktorých status a prestíž nie je odvodená z rodiny, ale zo sveta práce a pre ich spoločenské postavenie nie je podstatné, či sú otcami (Wagnerová, 1995: 78). Stav, kedy sú muži v spoločnosti dominantnejší než ženy, majú viac politickej moci a vyšší spoločenský status by preto mal byť podľa Evy Vránkovej (2004) nazývaný andrarchia (*andrarchy*).

Aj keď si uvedomujem, že termín patriarchát prešiel kritickou reflexiou, pri písaní práce o patronymii a patrilinearite pokladám použitie tohto termínu za zvlášť podstatné. Rovnaký slovný základ pojmov patriarchát, patronymia i patrilinearita („patro-“) poukazuje na previazanosť týchto pojmov (ako uvádzam v kapitole 4, nielen slovnú, ale aj historickú a tiež symbolickú), ktorá by bola pri použití iných termínov než patriarchát podstatne skrytejšou. Pracovanie s týmto pojmom zdôrazňuje spojenie patronymie a patrilinearity s ustanoveným spoločenským rádom na našom území. Neustála reprodukcia patronymie a zvlášť patrilinearity ako atribútov (a v nich zahrnutých konceptov) patriarchálneho rádu, uchováva minimálne v symbolickej rovine patriarchálne koncepty v sebe obsiahnuté. Toto pretrvávajúce ma vedie k zamysleniu sa nad tým, nakoľko je patriarchát v našej spoločnosti minulosťou.

Pojem patriarchát pokladám za vhodnejší pre moju prácu aj preto, že je pre

spoločnosť zrozumiteľnejší než iné navrhované a uvádzané termíny. Moje rozhodnutie používať ho tak súvisí aj s mojím prianím napísať prácu zrozumiteľnú pre natoľko široký okruh čitateľov a čitateľiek, nakoľko to bude možné.

S pojmom patriarchát chcem pracovať tak, ako ho chápe Šmausová, podľa ktorej:

(n)adradenosť ‚kultúrneho, mužského‘ princípu – verejnosti – nad ‚prirodzeným, ženským‘ princípom a tzv. privátnou sférou ako životným priestorom žien, prezradzuje, že sociokultúrny genderový dualizmus nie je neutrálnou konštrukciou akoby okopírovanou z prírody, ale výsledkom homogénnych praktík mužských mocenských spolkov (Šmausová, 2002: 18).

A ďalej:

Zjednocujúcou jednotkou diferencie, ..., nie je človek alebo ľudstvo, ale *moc*, Moc si sama pripisuje mužský gender, čím sa časť mužov (pohlavie) stáva ich spojencami. Tzv. hegemónni muži (gender) ako ‚tretí‘ subjekt, ‚moc‘ konštruujúca diferenciu, vládnu nielen nad ženami (pohlavie a gender), ale i nad väčšinou mužov (pohlavie), V tomto ohľade treba upresniť mužské príspevky k hegemónnemu mužstvu, ktoré postulujú nadvládu všetkých mužov nad všetkými ženami a pritom prehliadajú prísne hierarchické štruktúry medzi mužmi, na ktoré moc kladla väčší dôraz než na vládu nad ženami. Rovnako, ako feministická teória diferencie tieto teórie mužstva ignorujú fakt, že len muži v mocenských pozíciách reprodukovujú onú štruktúru, označovanú ako patriarchát (Šmausová, 2002: 18-19).

Samozrejme, uvedomujem si, že patriarchát je kultúrne podmienený pojem a ako uvádza Chandra Talpade Mohanty, nemožno ho generalizovať na všetko a všetky miesta (Talpade Mohanty, 2003). Napríklad v českom kontexte sa podľa Jiřiny Šiklovej (1997) skutočný patriarchát²⁰ z hľadiska politickej a ekonomickej situácie, ktorá býva základom nerovnosti, vyvinúť ani nemohol. Samozrejme, takéto tvrdenie úzko súvisí s definíciou patriarchátu a polemizovanie o ňom nie je témou tejto práce. O čom však možno len ťažko pochybovať je fakt, že v slovenskom a českom kontexte sa uchovala patronymia i patrilinearita, ktorá je dôsledkom patriarchátu (viď kapitolu 4.1.). Domnievam sa, že opona, ktorá znemožnila preniknutie tzv. druhej vlny do nášho kontextu, mala značný podiel na uchovaní patronymie a patrilinearity v takej podobe, v akej ju u nás možno pozorovať. Aj keď nemožno povedať, žeby v zahraničí fenomén patronymie a patrilinearity neexistoval, na základe mnohých osobných diskusií s ľuďmi z krajín mimo bývalého socialistického bloku sa domnievam, a z diskusných fór vyplýva (príloha 2.2.), že tieto krajiny, kde je viditeľné i omnoho väčšie rozvoľňovanie v otázke priezviska, môžu slúžiť ako príklady flexibilnejšieho prístupu.

²⁰ Otázkou, samozrejme, zostáva, čo je oným „skutočným patriarchátom“. Sama sa domnievam, že vnímanie a definovanie patriarchátu i jeho hĺbky je otázkou genderovej senzitivity, poznania a názorov každého človeka. Som presvedčená, že v tomto ohľade nejde len o nutnú viditeľnosť genderových nerovností, ale aj o skryté a menej vnímané, o to viac však internalizované a automatické uplatňovanie stereotypov. Podľa môjho vnímania obsahuje slovenská a česká spoločnosť jasné prvky patriarchátu, ktoré sú viditeľnými aj v otázke patronymie a patrilinearity.

Je podľa mňa neprehliadnuteľné, že problematika priezviska ženy pri uzavretí manželstva tematicky spadá do tzv. druhej (a legislatívne dokonca do tzv. prvej) vlny feminizmu, kedy mala byť riešená a prakticky vyriešená. Domnievam sa, že práve v dôsledku prezidentúry feministu Tomáša Garriguea Masaryka bolo Československo jednou z najpokrokovejších krajín v otázke uzákonenia nepatronymických možností voľby priezviska pri uzavretí manželstva, čím bolo v niektorých feministických prácach uvádzané ako príklad umožnenia inej než patronymickej voľby (napr. Lebell, 1988: 47). Treba však zdôrazniť, že minimálne od uvedenia zákona "94/1963 Sb. o rodině" nenastala do pádu komunizmu v roku 1989 žiadna zmena v jeho vylepšení smerom k úplnej slobode v otázke priezviska pri uzavretí manželstva. Tento fakt pokladám za potvrdenie môjho predpokladu, že tzv. druhá vlna feminizmu v rokoch 1960-1980 nemala výraznejší vplyv na túto otázku na našom území a uvedená medzera vo feministickom hnutí u nás sa odráža aj v neriešení otázky patronymie a patrilinearity. Napokon, z tohto obdobia u nás neexistujú žiadne práce, ani zmienky o danom probléme, o ktoré by som sa mohla vo svojej práci oprieť, kým zahraničná literatúra existuje. Aj táto skutočnosť hovorí v prospech mojej domnienky.

Existenciu fenoménu zmeny priezviska ženy pri vstupe do manželstva v tzv. tretej vlne zhliadam a pociťujem ako problematickú. Pri úvahách a výskume v oblasti tejto problematiky sa aj dnes ocitám v situácii, kedy sa tejto téme snažia i mnohí ľudia z genderových kruhov vyhnúť. Je totiž podľa mňa zrejmé, že táto téma nekorešponduje s otázkami tzv. tretej vlny, ktoré sú v centre záujmu, preto do tejto vlny akoby „nepatrí“. Hlavné trendy tzv. tretej vlny však udržiavajú biele miesta tým, že nepostihujú otázku patronymie i patrilinearity, ktorá takto zostáva naďalej nepovšimnutou a nevyriešenou. Okrem iných tak prináša aj táto problematika kritiku tzv. tretej vlny feminizmu (porov. kapitolu 2.1.5.), ktorá podľa mňa môže byť – a napr. postkolonialistickými teóriami aj právom je – napádaná za to, že opomíňa riešenie reálnych otázok žien v praxi (porov. Talpade Mohanty, 2003; Chakravorty Spivak, 1993, 1994), akými sú i otázky patronymie a patrilinearity.

2.1.5. Patronymia a patrilinearita

Vzhľadom na absolútnu absenciu akejkoľvek (nielen) genderovej či feministickej literatúry spojenej s otázkou patronymie v našej spoločnosti som sa rozhodla venovať zvláštnu kapitolu termínom patronymia a patrilinearita. Keďže mi nejde len o slovníkové vysvetlenie pojmu, ale o podanie celkového konceptu problematiky s tým spojenej, ktoré

by umožnilo pochopenie inak nediskutovanej témy, pokúsila som sa v obmedzených podmienkach teórie oprieť o jediné dve diela, ktoré sa konceptu patronymie venujú. Jedná sa o doposiaľ neprekonanú prácu Sharon Lebell (1988) *Naming ourselves, naming our children: Resolving the last name dilemma* a na ňu nadväzujúcu doktorandskú prácu Rebekah Ileanne Fowler (1997) *Women's marital names*, ktorá svoj výskum postavila na teoretickej práci Sharon Lebell. Tesne pred dokončením mojej práce vyšla aj štúdia kritickej teoretičky na poli genderu, rodiny a práva Suzanne A. Kim²¹ pod názvom *Marital Naming/Naming Marriage: Language and Status in Family Law*, ktorá okrem iného pojednáva aj o príčinách a dôsledkoch praktiky žien preberať priezvisko po svojom partnerovi a poukazuje na jej prepojenie s udržiavaním genderovej nerovnosti žien a mužov. Touto štúdiou dokladám, že tézy ohľadom patronymie, ktoré uvádzam, majú stále veľkú platnosť. Myslím, že napriek úzkemu okruhu literatúry mi tieto diela pomôžu zachytiť podstatu patronymie, ktorá by nemala ostať opomenutá.

Pri pokuse vyhľadať v akademických slovníkoch pojem patronymia som bola neúspešná. Zatiaľ čo pojem patriarchát sa v niektorých slovníkoch objavuje (napr. Barker, 2006; Buchtelová et al, 1995, 2005; Jandourek, 2007)²² a vedľa neho obvykle stojí aj definícia patrilinearity – označovanej ako „systém následníctva a príbuzenstva počítaného len v mužskej (otcovskej) línii“ (Buchtelová et al, 1995: 575, 2005: 605) – , patronymia nie je naproti tomu definovaná v žiadnom z akademických slovníkov, ku ktorým som mala prístup (porov. Barker, 2006, Buchtelová et al, 1995, 2005; Holub, Leyer, 1978; Jandourek, 2007). Jednu z mála informácií mi poskytol internetový on-line slovník cudzích slov, ktorý patronymiu definoval ako „obyčaj odvodzovať meno od mena otca“ (Slovník [cit. 11.3.2009]).²³ Vypovedá to o nezájme spoločnosti o túto problematiku, resp. jej ignorácii.

„Hoci patronymia je prevládajúci systém pomenovania v americkej spoločnosti,²⁴

21 Kvôli uvedeniu plného, neskráteného mena autorky som ju kontaktovala. Suzanne A. Kim mi potvrdila, že tento tvar je skutočne neskrátenou podobou jej mena.

22 Definíciu patriarchátu uvádzam v kapitole 2.1.4. V slovníku, ktorý rešpektuje kategóriu genderu, je patriarchát definovaný ako „spoločenský rád, kde sa opakuje systematická dominancia mužov nad podriadenými ženami naprieč širokou škálou sociálnych inštitúcií a praktík“ a uvádza sa ako termín, ktorý súvisí s feministickou teóriou (Baker, 2006: 140). Tento termín tu nie je vzťahovaný len na minulosť, ako o ňom uvažuje napr. Wagnerová (1995), no ani v takomto slovníku sa nevyskytuje pojem patronymia.

23 Po zadaní termínov „slovník cudzích slov“ a „slovník cizích slov“ do internetového vyhľadávača www.google.cz a www.google.sk sa objavilo len minimum on-line slovníkov, ktoré obsahovali pojem patriarchát a takmer žiadne, ktoré by obsahovali pojmy patronymia alebo patrilinearity, zato mi ponúkali termíny „patent“, „paternita“, „páternoster“ a podobne.

24 Podľa Moldanovej (1983) je to prevládajúci systém pomenovania aj na našom území. Na základe toho a podobných tvrdení lingvistiek i lingvistov, ako i na základe mojich empirických skúseností zo života na tomto území som presvedčená, že konštrukty nabalené na patronymický systém pomenovania nesú

obvykle je zahalená zásadou mlčanlivosti; je to systém, ktorý treba nasledovať, nie o ktorom treba hovoriť“ (Fowler, 1997: 17). Je výsledkom „nevyjadrených, avšak striktné dodržiavaných osobných a sociálnych zmlúv“ či noriem (Fowler 1997: 17; Lebell, 1988: 10). Mlčanie o patronymii, no jej takmer nespochybňované uchovávanie a používanie viedlo Sharon Lebell (1988) k tomu, aby poukázala na tichú dohodu spoločnosti, o ktorej sa nehovorí, no ktorá sa napriek tomu, či práve preto automaticky používa. O tejto dohode hovorí ako o *patronymickej zmluve* (príloha 2.3.), ktorá má tri hlavné ustanovenia a deväť dodatkov. Podľa týchto ustanovení majú mať muži trvalé, neprerušované mená *na celý život*, ženy majú mať prerušované, sekvenčné, dočasné mená a po uzavretí manželstva majú používať mená manželov, a deti majú byť pomenované priezviskom otca, patronymom, ktoré ustanovuje a zaisťuje patrilinearitu (Lebell, 1988: 10-11).

Ako každá zmluva, obsahuje súbor ustanovení a dohôd, v tomto prípade tých, ktorými celá naša spoločnosť ovláda svoje chovanie a názory. Patronymická zmluva nám so všetkými súvzťažnými poddohodami (zdieľanými očakávaniami, ktoré sa pokladajú za samozrejmosť) ukazuje, ako patronymia presadzuje podriadenosť žien (Lebell, 1988: 10).

Už vo svojej samotnej podstate uchováva táto nepísaná zmluva pomyslený hierarchický rebríček, na vrchole ktorého stojí muž so svojim menom, pretože práve on má spoločensky schválenú a pridelenú moc pomenovať svojim priezviskom osoby, ktorým táto moc pripisovaná nie je – ženy a deti. Dedičnosť tohto priezviska, a zároveň i systému patronymie zaisteného patrilinearitou, je rovnako spoločensky schvaľovaná a uznávaná.

Rebekah Ileanne Fowler o patronymickej zmluve hovorí:

(T)áto zmluva slúži ako vynikajúca schéma pochopenia sociálnych noriem a sociálnych tlakov spojených s patronymiou. Keďže tieto normy sú internalizované členmi a členkami spoločnosti, mnoho rozhodnutí, chovania a rolí stojí na sociálnej dynamike vytvorenej týmto systémom pomenovania (1997: 17).

Systém patronymie preto nie je nestranný, ale je hlboko ovplyvnený ustanoveniami plynúcimi zo spoločenského rádu, ktorým je patriarchát. Ako taký nemôže byť uplatňovaný bez patričných následkov na rovnosť pohlaví.

Tvrdenie, že patronymia je rovnocenným spôsobom pomenovania, vnímam ako nepravdivé z viacerých dôvodov. Prvý a viditeľný je vložený priamo do etymológie gréckej predpony patro- (v preklade otc-), čím jasne napovedá, že tento systém pomenovania je už z princípu postavený na šírení symbolického kapitálu mužov, z ktorého

vzhľadom na patriarchálnu povahu slovenskej, českej i americkej spoločnosti podobné, ak nie rovnaké znaky diskriminácie v každej z týchto spoločností. To mi umožňuje pokladať teórie amerických autoriek za relevantné aj pre moju prácu.

sú od prvej chvíle ženy vylúčené. Tvrdenie o rovnocennosti patronymie s inými spôsobmi pomenovania však nemôže byť prijateľné ani z dôvodu symbolického nabalenia (znakov) hierarchie a diskriminácie v rámci patriarchálnej spoločnosti na tento systém pomenovania.

Naša kultúrna adaptácia na patronymiu ako štandardný zvyk pomenovania nie je náhodná alebo bezvýznamná. Patronymia je historicky podporená ponímaním žien ako hmotného majetku. Keď muži kedysi začali upevňovať majetok a priali si predať svoje državy „autentickému“ dedičovi, patronymia bola symbolicky použitá na potvrdenie otcovstva. Patronymia bola ako historická posila patriarchátu spôsobom, vďaka ktorému mohli dať muži symbolickú pečať na istú skupinu príbuzenstva a mohli sa ustanoviť ako vládnucci členovia tejto skupiny (Lebell, 1988: 10).

Domnievam sa, že kým pretrváva patriarchálna spoločnosť, každé uplatnenie patronymie obsahujúcej prvky hierarchie posilňuje minimálne v symbolickej²⁵ rovine moc patriarchátu, čím mu umožňuje, aby tu do väčšej či menšej miery stále otvorene alebo skryto pretrvával.

Pozostatkom, ktorý patronymia nesie, je obava z nelegitímnosti. Tým „najväčším tabu“ v rámci patronymie nie sú ani tak priezviská žien, ako priezviská dané deťom (Lebell, 1988: 31):

Obava mužov ohľadom otcovstva, ktorá je spojená s otázkou virility, spolu s úsilím žien upokojiť mužov, bráni v hľadaní uspokojivých riešení ohľadom problematiky priezviska. Taktiež históriou daný strašák možnej nelegitímnosti detí bráni rodičom v tom, aby hľadali iné spôsoby pomenovania detí (Lebell, 1988: 31).

Autorka ďalej pripomína, že „(k)oncept nelegitímnosti bol vytvorený a stále je v našej spoločnosti významným konceptom, pretože devalvuje ústrednú rolu žien pri stvorení života a vyzdvihuje mužskú“ (Lebell, 1988: 41). Ženy sa často snažia o to, aby deti niesli priezvisko muža, pretože toto priezvisko dáva okoliu prinajmenšom informáciu o tom, že otec nie je neznámy.

Či si matka dieťaťa nechá svoje dievčenské meno²⁶ alebo nie, rodičia inklinujú k tomu dať deťom priezvisko ich otca dokonca aj vtedy, keď sa rodičia nevzali. Trend medzi pokrokovými pármí je ten, že keď sa pár vezme, žena si ponechá dievčenské meno a deti dostanú priezvisko ich otca a priezvisko matky ako prostredné meno (Lebell, 1988: 31-32).²⁷

25 Na tvrdenie „aj keby to býval znak hierarchie a podriadenosti, dnes už nič neznamená“, je nutné odpovedať, že znižovanie významu symboliky rozhodne nie je na mieste. Stačí si uvedomiť silnú symbolickú hodnotu hákových krížov alebo päťcípnych hviezd s kosákom, ktoré sa začali po uplynutí obdobia, ktoré symbolizovali, odstraňovať z verejných miest. Treba si preto uvedomiť, že ak sa nesnažíme odstrániť symboly útlaku, tento útlak neodsudzujeme, a tak ho vlastne schvaľujeme.

26 Tento termín je prekladom z originálu, sama ho však nepoužívam z dôvodov uvedených v kapitole 2.1.6.

27 Lebell tu naráža na to, že v americkom kontexte je (na rozdiel od nášho) podstatným vždy to priezvisko, ktoré je posledné v poradí (tj. u ženy prevzaté po partnerovi a u detí po otcovi). Ak teda deti dostanú prostredné priezvisko po matke, ktoré sa obvykle skraca na iniciálu a takmer nikde prakticky nepoužíva, nemožno hovoriť o rovnosti v otázke pomenovania. Americký kontext je v tomto smere od nášho odlišný (slovenský a český zákon – viď kapitolu 5 – neumožňuje pomenúvať deti dvomi priezviskami, po oboch rodičoch), preto sa táto citácia môže javiť ako irelevantná, avšak z diskusných fór, ktoré som prechádzala, takmer jednoznačne vyplýva podobné zistenie: pokiaľ si žena volí

Ani podľa najnovších štúdií sa na tomto poli nič nezmenilo:

(S)ociálnym faktorom, ktorý ovplyvňuje voľbu žien, je sociálny zvyk, že deti preberajú priezviská otcov bez ohľadu na voľbu mena matky. Existuje silná tradícia, podľa ktorej dostávajú deti mená otcov. Dokonca i deti žien, ktoré si ponechajú alebo zdvoja priezvisko, obvykle nesú mená otcov (Kim, 2009: 55-56).

Sharon Lebell v nadväznosti v Unu Stannard podotýka, že patrilinearita je radikálnejší posun smerom k rovnosti ako patronymia, a preto sa zmení až po tom, keď bude splnený krok prvý a ženy si začnú nechávať svoje priezviská (porov. Lebell, 1988: 90). Vzhľadom na to, že spoločnosť nie je naklonená tomu, aby si ženy ponechávali svoje mená, je zrejmé, že s priezviskami detí po matke budú mať problém aj tie osoby žijúce v danej spoločnosti, ktoré už „prvú fázu“ búrania patronymie prekonal.

Medzi pokrokovými párami je otázka, ako pomenovať deti, prekvapivo citlivou. ... Zdá sa, že principiálne chcú byť tieto páry vo svojej voľbe priezviska detí egalitárnske. Manželky a manželia priznali nepríjemné pocity ohľadom nášho systému pomenovania, ale nechceli dať dieťaťu meno, ktoré by ho robilo nápadným v tom, že by sa líšilo od normy. Obávali sa, čo sa stane, až dieťa pôjde do školy alebo že by to mohlo nahnevať ich rodičov (Lebell, 1988: 32).

Ženy sú v tomto ohľade značne znevýhodnené, pretože na rozdiel od mužov sú spoločensky nútené nechápať svoje meno ako vec ich vlastného rozhodnutia, ale ako potvrdenie svojej roly správnej matky:

Norma pomenovania detí priezviskom otca ukladá ťarchu na plecá žien, ktoré si ponechali svoje meno a zvyhodňuje tie, ktoré si meno zmenili. Napr. ženy vysvetľujú svoje rozhodnutie prijať manželovo meno ako spôsob uchránenia ich detí pred poznámkami spojenými s ponechaním si mena a presadzujúcimi zmenu mena. Hlavný dôvod uvádzaný v prospech zmeny mena bol chrániť deti pred ‚zmätením‘, pretože zmena mena ženy ‚je pre deti jednoduchšia‘ (Kim, 2009: 56).²⁸

Kim ďalej uvádza: „Výsledky sociálneho skúmania ukazujú, že zmätok, ktorému sa snažia vyhnúť, je založený na predstavách iných“ (2009: 56). Rozhodnutia žien pre patrilinearitu teda nie sú natoľko slobodnými, ako sa môže javiť.

Uplatňovanie patronymie je zastieraním spoločenských zmien a posunov.

Ak už nič iné, patronymia je prinajmenšom prekonaná: nereflektuje modernú rodinu s jej nespočetným množstvom zoskupení a neďarí sa jej zachytiť ani skutočný rozsah, v akom ženy rozhodujú o svojom živote a ovplyvňujú životy iných (Lebell, 1988: 10).

alternatívnu možnosť, dieťa dostáva až na výnimky priezvisko po otcovi (viď prílohy 2.4., 6.57., 6.61., 6.53. a pod.). Mnohé z týchto žien dokonca uvádzajú, že o možnosti pomenovať dieťa svojím (alebo v prípade, že by to bolo možné, tak dvojitém) priezviskom ani neuvažovali (viď prílohu 6.50.)

²⁸ S identickou argumentáciou som sa stretávala pravidelne niekoľko rokov pri navštevovaní skúmaných diskusných fór. Niektoré z týchto tvrdení sa objavujú aj v tejto práci pri analýze fór v kapitolách 6 a 7.

Otázkou teda zostáva, prečo v našej spoločnosti patronymia a patrilinearita stále pretrvávajú.

Odpoveďou, samozrejme, nemôže byť tvrdenie, že sa tak deje len kvôli spoločenským tlakom, keďže samotné tieto tlaky majú svoj dôvod. Patronymia ako dlhotrvajúci systém pomenovania v sebe nesie dôležité a v procese repetície permanentne uchovávané „posolstvo“.

Systematicky presadzuje a zastiera jeden zo základných funkčných princípov našej kultúry: že muži sú dôležitejší než ženy. Množstvo názorov a spôsobov jednanja plynú z tohto základného významu patronymie. Tým, že uplatňujeme jej pravidlá, dávame týmto významom zmysel a nepochybniteľnú hodnovernosť, normálnosť a následnú nevyhnutnosť. Kvôli monopolu patronymie v spôsobe tvorby mien sa pred ňou nemôžeme uchrániť, musíme jej ustúpiť a večne zachovávať jej nepochybniteľnú legitimitu. Aj keby sme si nezvolili patronymické priezviská, jednoduchým zavolaním na niekoho jeho/jej rodným²⁹ či sobášom získaným menom upevňujeme patronymiu a umožňujeme jej, aby sa naplnila.

Kedykoľvek, keď „robíme“ patronymiu³⁰ namiesto niečoho iného – namiesto rozhodnutia sa pre iný spôsob pomenovania –, nielenže potvrdzujeme vhodnosť patronymie ako zvyku, ale potvrdzujeme a upevňujeme významy, ktoré obsahuje. Kedykoľvek si žena automaticky zmení meno pri uzavretí manželstva, alebo kedykoľvek pár automaticky pomenuje dieťa podľa patronymickej zmluvy, obnovujú a posilňujú univerzálne poňatie mužov ako dôležitejších, a preto nadriadených ženám, hodnejších väčšej pozornosti a lepších v každom ohľade. Súhlasíme s patronymiou, dokonca ju vrelo vítame, akoby bola prirodzeným zákonom (Lebell, 1988: 9).

Pravidlo „muž je normou“, ktoré je vbudované do patronymickej zmluvy naznačuje, že ženy, ktorých status je „mínus muž“, sú v porovnaní s mužmi nižšou formou ľudskej bytosti (Lebell, 1988: 13-14). Patronymia nemôže byť prvkom rovnosti, lebo je od počiatku nastavená jednostranne a „skresľuje náš úsudok v tom, kto je dôležitý“ (Lebell, 1988: 19).

Následok potierania priezvisk žien je známy aj z histórie (napr. neúspešným dohľadám žien, ktoré si v dôsledku manželstva zmenili priezvisko) a genealógie (vystopovanie predkýň v línii matky i otca a predkov v línii matky je častokrát nemožné). Tieto skutočnosti nie sú ničím iným, než posilňovaním patriarchálneho zriadenia:

Patronymia v podstate vynecháva ženskosť z povedomia a histórie, čím robí dobrú službu autentickej reprezentácii usporiadania ľudstva takého, v aké ľudia stále *veria* a aké si ho *prajú* mať. To osvetľuje aj fakt, prečo patronymia tak neľútostne prežíva ako náš štandardný systém pomenovania. Patronymia odpovedá základnému, hoci pozvoľne sa meniacemu, presvedčeniu našej kultúry ohľadom pohlaví. Jednoducho odráža širšiu skutočnosť mužskej dominancie. Patronymia dokonale súhlasí s túžbou a presvedčením mnohých ohľadom usporiadania rodiny, ako aj ... prirodzených daností mužov a žien (Lebell, 1988: 34-35).

29 Keďže rodné mená dostávajú v našej spoločnosti práve v dôsledku patrilinearity prevažná väčšina ľudí po otcoch, aj ich používaním sa znova posilňuje patronymia. Preto som sa mnohokrát stretla s argumentom, podľa ktorého ponechanie si rodného priezviska ženou patronymiu nenasuša a je preto irelevantné. Objasnenie môjho postoja k tejto otázke uvádzam v kapitole 1. V súvislosti s Lebell uvádzam, že z tohto „začarovaného kruhu“ sa pokúsili niektoré feministky vystúpiť tým, že si zmenili priezvisko na úplne nové (napr. Una Stannard). Týmto gestom odmietli patronymiu v akejkoľvek jej podobe.

30 Termín „*robenie*“ *patronymie* („*doing patronymy*“) v zmysle konštruovania a neustáleho ustanovovania patronymie je tu nápadne podobný s termínmi „*robenie*“ *genderu* („*doing gender*“) alebo „*robenie*“ *identity* („*doing identity*“) (napr. West a Zimmerman, 1987, ale aj Butler, 2003).

Dôvod uchovávanía patronymie je podľa Lebell ten, že pravdivo a nenápadne odráža genderovanú štruktúrovanosť našej spoločnosti, o ktorej ďalej hovorí:

Patronymia nevinne zahŕňa prevládajúci názor, či pranie, že rodina je hierarchicky štruktúrovaná, s mužom *ex officio* (z moci úradnej) ako tým najlepším. Preto jeden z hlavných dôvodov, pre ktoré väčšina z nás neúprosne a nekriticky „pácha patronymiu“, je ten, že tým, že tak činíme, skrátka hovoríme pravdu skrz systém pomenovania o tom, v čo veríme a čo si prajeme (Lebell, 1988: 35).

Čo je pre moju prácu zvlášť dôležité, Lebell vidí silné prepojenie patronymie s ustanoveným sociálnym rádom, ktorým je patriarchát:

Patronymia racionalizuje a ospravedlňuje existujúci sociálny rád – patriarchát – ako prirodzený, nevyhnutný a pravý. Patronymia je lubrikantom sústavnej nespravodlivosti medzi pohlaviami, ktorá sa objavuje v každodenných sociálnych interakciách: rutinné nátlaky, diskreditácia a dominancia, zbavovanie privilégia autority, bežná manipulácia, ktorá sa objavuje v zamestnaní, v rodine a v každej forme verejných prejavov (Lebell, 1988: 37).

Vzhľadom na to, že patronymia je, ako vidno, pilierom patriarchálnej spoločnosti, má dopad nielen na ženy, ale na všetkých ľuď, ktorí v nej žijú, mužov nevynímajúc. Napriek tomu, že sa jedná o systém podpory mužov, zd'aleka nie všetky osoby mužského pohlavia z neho môžu či chcú ťažiť (porov. Havelková, 2001):

Existuje aj obrátená strana privilégia priezvisk, ktorú patronymia uvalila na muža. Patronymia predstavuje pre mužov bremeno: nesú ťarchu povinnosti udržať a šíriť svoje priezvisko. Nie všetci muži chcú mať deti a tí, ktorí si to prajú, môžu byť neplodní. Môžu byť vystavení neželanému tlaku zo strany otcov a ďalších členov a členiek rodiny, aby splodili patronymických dedičov (Lebell, 1988: 16).

Tvrdenia o zachovaní rodu v mužskej línii, ktoré môžu byť v tomto kontexte uplatňované, sú však samy o sebe zavádzajúce:

Patronymia tiež klame v tom, že o patronyme hovorí ako o rodinnom mene. To však akurát znamená, že kedysi bol nejaký vzdialený mužský predok, ktorý na základe istej náhodnej okolnosti nosil a ďalej predal toto meno. Geneticky a historicky nie ste o nič viac podobné či podobní tomuto predkovi, ako ste podobné či podobní všetkým ďalším predkom i predkyniam, ktorí/ktoré toto meno nezdiedali (Lebell, 1988: 19).

Patronymiu v súvislosti s mužmi však nemožno redukovať len na otázku reprodukcie. Iste sú i muži túžiaci po zväzku s partnerkou, ktorá má svoju autonómiu a nelipne na tradícii preberania priezviska po partnerovi. Kým však budú ženy v procese socializácie privykané zmene priezviska v dôsledku manželstva, bude na týchto mužov vyvíjaný tlak aj zo strany samotných partneriek a okolia, aby sa tomuto systému prispôbili.

Stratégia ľudí, ktorí podporujú patronymiu a chcú sa vyhnúť jej kritike, zahŕňa používanie známeho kliše, že „na menách nezáleží“. Lebell však upozorňuje na to, že

pokiaľ by sme sa ľudí pýtali na ich názor na mená, zistili by sme, že tieto názory sú prekvapivo rozhodné a nejde len o preferencie ohľadom nejakých konkrétnych mien, ale o silný názor a pocit ohľadom toho, ako by ľudia mali alebo nemali byť pomenovaní, pretože „ľudia sa o priezviská starajú viac, než sú ochotní pripustiť“ (Lebell, 1988: 31). Tento názor poukazuje na falošnú trivializáciu problematiky priezvisk, ktorou sa ešte viac ustanovuje koncept patronymie. Používaním dvojitého metra v podobe znižovania hodnoty priezvisk žien a súčasného trvania na dôležitosti priezvisk mužov sa docieľuje udržiavanie ustanoveného systému diskriminujúcej normy. Jej súčasťou je zbraň v podobe výsmechu z iných systémov pomenovania či smiechu pri zmienke o nich, ktorá sa objavuje aj v diskusných fórach, ktoré skúmam (prílohy 2.5. a 6.41.). Lebell to demonštruje na príklade rozhovoru s mužom, u ktorého použila taktiku obrátenia normy v prevzatí mena (ktorú používam aj ja, viď prílohu 3.1., a pisateľky na diskusných fórach, napr. v kapitole 6.3.). Ponúkla mu alternatívu, podľa ktorej by on i deti prevzali priezvisko po jeho partnerke:

V tej chvíli sa začne tento muž umelo smiať. Na jednej strane sa mu tento obrátený návrh zdá natoľko absurdný a v realite natoľko nepravdepodobný, že je preňho ťažké zobrať ho vážne. Na strane druhej sa podobne ako mnohí muži, s ktorými som hovorila, smeje, pretože si všimol spochybnenie jeho privilégia v pomenovaní a mobilizuje sily na obranu. Obľúbený argument mnohých tzv. pokrokových mužov, ktorý uplatňujú proti spochybneniu patronymie, znie: „Ale nie je patronymia triviálna v porovnaní s inými, omnoho naliehavejšími otázkami problematiky ženských práv?“ (Lebell, 1988: 16).

Neustále spochybňovanie naliehavosti problému patronymie spôsobuje, že je často chápaná ako okrajová záležitosť a nevenuje sa jej nielen náležitá, ale často žiadna pozornosť. Pokiaľ som sa na to pokúsila poukázať, stretla som sa s rovnakými reakciami ako Lebell, ktorej tvrdili, že pokiaľ by patronymia nebola najlepším systémom pomenovania, neuplatňovalo by ju bez donútenia toľko ľudí (Lebell, 1988: 37).

Ale skutočne tu nie je žiaden nátlak? Pokiaľ sa ženy neprispôbia zvyku prevzatia manželovho priezviska, sú sociálne obťažované otvoreným alebo skrytým, vysloveným či nevysloveným spôsobom. Manželka je nútená cítiť sa sebecky, ak si chce ponechať svoje meno či dať ho svojím deťom. Ľudia budú spochybňovať veľkosť jej lásky: „Ak by si ho skutočne milovala, vzala by si si jeho meno.“ Podobne sú ženy zahanbované tým, že musia dať deťom priezvisko otca, pretože je to v najlepšom záujme detí (Lebell, 1988: 37).

Nielen vzbudzovanie výčitiek, ale aj jemnejších negatívnych pocitov v ženách, ktoré sa odvážia narušiť patronymiu či dokonca patrilinearitu vedie k mlčanlivosti. Nepísaný zákon núti ľudí o tejto téme mlčať, pretože patronymia sa nespochybňuje a ak áno, hovor sa rýchlo ukončí. Fowler hovorí o svojej vlastnej skúsenosti takto:

Sama osobne som zistila, že je to pravda. Dokonca aj keď sa ma pýtajú – a nezačala som s tou

témou sama od seba –, prečo som si nechala svoje meno, na akékoľvek vysvetlenie, ktoré sa im pokúšam dať, sú títo ľudia zjavne nahnevaní. Je to akoby si vopred neuvedomili, že každá odpoveď, ktorú im budem môcť ponúknuť, spochybní patronymickú zmluvu. Typicky zmenia tému skôr, než by som dokončila viac než jednu vetu svojej odpovede. Vo väčšine prípadov sociálne normy obklopujúce patronymiu slúžia na to, aby umlčali opozíciu žien a odradili ich od akékoľvek odchýlky (Fowler, 1997: 23)

Tradícia je na strane patronymie, preto očakávania spoločnosti sú také, že žena si pri uzavretí manželstva nielen zmení priezvisko, ale ako hovorí Lebell, čaká sa od nej, že bude najväčšou dobrovoľníčkou, spokojnou vykonávatelkou a hlavnou vymáhačkou patronymie (Lebell, 1988: 11; porov. Bourdieu, 2000).

„Sociálne normy a sankcie spojené s patronymiou nútia mnoho žien zmeniť si meno napriek silnej túžbe urobiť opak“ (Fowler, 1997: 23). Aj keď zákon umožňuje voliť si z viacerých (a v USA dokonca z akýchkoľvek) možností, situácia ohľadom ich využívania je zlá (viď údaje ohľadom štatistík v kapitole 1) – a domnievam sa, že nielen kvôli tlakom pred uzavretím manželstva, ale aj kvôli obave z vyčerpávajúcej nutnosti svoju voľbu neustále vysvetľovať (viď kapitolu 6). Tie, ktoré sa pre ponechanie si mena rozhodnú to však tiež často robia z podobných dôvodov – aby nemuseli zmenou mena meniť aj svoju pozíciu v rámci súkromných i pracovných vzťahov:

(Ženy, ktoré si ponechajú svoje meno po uzavretí manželstva a neprijmú meno manžela pre žiadne účely, odolávajú zásadám patronymie v úsilí získať a vytvoriť konkrétne druhy vzťahov so svojimi budúcimi manželmi, svojimi pôvodnými rodinami, spolupracovníčkami a spolupracovníkmi, svojimi priateľkami a priateľmi a ich známymi. Nechcú totiž, aby mal fakt, že sa vydali, nejaký dopad na to, ako ich ľudia berú a aká je ich interakcia s nimi (Fowler, 1997: 130).

Žena ponechávajúca si svoje priezvisko si však môže svojím rozhodnutím znepriatelíť strážkyne normatívneho riešenia. Fowler (1997) argumentuje, že ak si žena ponechá meno, tie, ktoré sa rozhodli inak, môžu vidieť v jej rozhodnutí podkopanie ich voľby zmeniť si meno, ako aj ich ponímania toho, kým sú a ako chápu manželstvo. Kým udržiavateľky rodného mena odolávajú patronymickej zmluve a niektorým jej hodnotám, mnohé z tých, ktoré si meno menia, v tom cítia ohrozenie a pokúšajú sa podkopať odpor žien ponechávajúcich si priezvisko (viď kapitoly 6.2. a 7.2.). V tomto boji sú ženy ponechávajúce si meno značne prečíslené. Preto je moc útlaku na strane patronymie (Fowler, 1997: 148).

Nástrojom, ktorý robí patronymiu v očiach žien prítlačlivou, je aj romantizujúci koncept manželstva s jedným spoločným priezviskom, ktorý sa často objavuje v mojich analýzach diskusných fór (kapitoly 6 a 7). „Ženy očakávajú, že sa vzdajú svojho mena, keď sa vydajú – je to neoddeliteľná súčasť romantiky zväzku. Základná povinnosť a prítlač manželstva sa mení na ambíciu, niečo, na čo sa treba tešiť“ (Lebell, 1988: 38). Suzanne A.

Kim kritizuje romantizovanie a upozorňuje na jeho podporu zmeny priezviska ženy (2009: 30, 50). Sociálny vplyv v prospech danej podpory, ktorý nazýva „hedonickým“ naratívom tejto zmeny „zahŕňa radosť, hrdosť, romantiku a ďalšie príjemnosti spojené so zmenou mena“ (Kim, 2009: 56). Autorka uvádza príklady žien, ktoré tieto svoje pocity hrdô vyjadrujú a zdôrazňujú, že sú poctené možnosťou identifikovať sa so svojím partnerom práve zdieľaním jeho mena (porov. Kim, 2009: 57). I diskusné fóra prekypujú podobnými výroky (viď prílohu 2.6.). „Sústavná sentimentalizácia manželstva ako zväzku v ľudovej i klasickej kultúre slúži len na to, aby zracionalizovala a obnovovala patronymiu“ (Lebell, 1988: 37). Spoločné priezvisko ako unifikátor rodiny je dnes jedným z najčastejších argumentov aj tých žien, ktoré sa napriek istej túžbe urobiť inak napokon rozhodli prijať priezvisko partnera (viď kapitolu 6). Keďže „dva/dve sa nemôžu stať jedným/jednou“, niečoho sa pre vytvorenie zdanlivej jednoty musia vzdať. Ide tak o kultúrnu propagandu, ktorá zahmlieva, že tým *niekým*, kto sa tu čohosi vzdať musí, je žena (Lebell, 1988: 37).

Patronymia pretrváva, pretože obsahuje niektoré z našich najcennejších hodnôt. Napr. ukazuje zjavnú dôležitosť rodinnej jednoty u skupiny ľudí, ktorí zdieľajú rovnaké priezvisko. Keď sa ich spýtate prečo, odpovedia, že „chceli byť jedna rodina“. Takéto zmýšľanie prehliada fakt, že táto želaná rodinná jednota je skrz mená len symbolickou. Nie je pravdivou alebo úplnou reprezentáciou rodiny, pretože bola vytvorená pomocou odstrihnutia mena vydatej ženy so všetkými významami a osobitosťami, ktoré zahŕňa. Patronymia vytvára čiastočnú reprezentáciu, ktorá sa vydáva za úplnú (Lebell, 1988: 38).

Okrem sentimentalizácie manželstva a nutnosti vytvárať dojem rodinnej jednoty podporujú a udržiavajú koncept patronymie ďalšie mechanizmy. Jedným z nich je pohodlnosť a zdanlivá jednoduchosť patronymie. Kultúrny zvyk patronymie prispieva k tomu, že si ju volíme ako výhodný a pohodlný systém pomenovania, lebo jednotliví ľudia, ani rodiny sa „nebudú obťažovať“ s vymýšľaním nových spôsobov označovania rodinných vzťahov (Lebell, 1988: 36). Zameranie na osobné záujmy odvádza od sociálnej dôležitosti patronymie – ignorujeme tým fakt, že tento osobný systém je systémom politickým. Kim (2009) upozorňuje, že od 90. rokov 20. storočia nemá táto problematika politický náboj genderovej otázky, ako mala v tzv. prvej a tzv. druhej vlne feminizmu. „Namiesto toho manželské mená sú nazerané ako tie, čo zaberajú privátny priestor osobnej voľby“ (Kim, 2009: 29). Lebell upozorňuje na dôležitosť riešenia tejto otázky ako otázky spoločenskej:

Je bežným omylom myslieť si, že hlavné problémy spôsobené patronymiou sú osobné, ako v prípade ženy, ktorá chce v manželstve získať naspäť svoje vlastné meno („Nechcela som stratiť svoju identitu“). Nanešťastie, toto zameranie sa na jednotlivé ženy odvádza našu pozornosť od širšieho sociálneho záujmu o to, do akej miery sú ženy ako skupina cenené. Také ocenenie životov žien sa objaví až vtedy, keď ženy získajú rovnaké práva na vlastníctvo trvalého mena, a keď budú mať mená žien rovnakú možnosť stať sa menami budúcich generácií (Lebell, 1988: 17).

Zároveň však nemožno v každej voľbe pripomínajúcej normu vidieť úmyselné posilňovanie úlohy patronymie v tejto spoločnosti. Lebell (1988) jasne upozorňuje, že ľudia nasledujúci pravidlá patronymickej zmluvy nie sú nevyhnutne nekritickí alebo so slabou vôľou. Existuje mnoho žien, ktoré si pre seba a svoje deti volia priezvisko v súlade s patronymiou a robia to z vlastných dôvodov. Niektoré ženy uprednostňujú sociálnu a byrokratickú prospešnosť tohto systému pomenovania. Sú tiež také, ktoré vyrástli so smiešnym menom a chceli sa ho zbaviť, iné sa chceli zbaviť mena po otcovi³¹ alebo rodine (Lebell, 1988: 40). Súčasne si však treba uvedomiť aj to, že nevedomosť a nevnímanie symboliky obsiahnutej v systéme patronymie tiež, ba možno ešte viac posilňuje jej moc.

Či ide o nerozkrytie alebo rozkrytie, no ignorovanie týchto skutočností, oboje spôsobuje, že patronymia je vnímaná a prijímaná ako neškodná. Logika veci je jednoduchá: pokiaľ nevnímame diskrimináciu, nebojujeme proti nej. Proti reprodukcii patronymie sa však nielen nebojuje, ale prakticky sa ani nespochybňuje. Toto štádium je výhrou patriarchálneho systému, pretože mu „zaručuje“ udržiavanie patronymie. Aj keď nie každé nasledovanie patronymie musí zahŕňať absolútny súhlas s patronymickou zmluvou (sú ženy, ktoré sa takýmto spôsobom zbavia nechceného priezviska), tradícia je na strane patronymie, a preto každé uplatnenie pomenovania podľa normy vyzerá ako súhlas s ňou a je spoločnosťou odsúhlasené. Osobne som preto toho názoru, že zmena priezviska by v prípade potreby a osobnej voľby nemala byť výsledkom pasívneho čakania na uzavretie manželstva, ale mala by byť iniciovaná slobodným rozhodnutím konkrétneho jedinca a dosiahnutá aktívnym jednaním (*agency*) pomocou uskutočnenia právne ukotvenej zmeny priezviska. Nielenže by šlo o vlastný, nenáhodný výber priezviska, ale udialo by sa tak bez ohľadu na manželský zväzok a jeho symboliku.

Okrem toho meno získané pri uzavretí manželstva nie je „skutočným“ menom človeka; je len menom prepožičaným. Inak by sa osoba, ktorá ho užívala, nemohla po rozvode vrátiť k menu, ktoré mala predtým, rovnako, ako sa k nemu nemôže vrátiť osoba, ktorej zmena priezviska bola zrealizovaná na vlastnú žiadosť. To však znamená, že priezvisko partnera/partnerky bolo prepožičané len ako znak (a ten nás znova vedie k symbolike) – ak sa daná osoba vzdá manžela/manželky (rozumej rozvod), môže sa automaticky a bezplatne vzdať aj nálepky označujúcej jeho/ju. Mená získané pri uzavretí

31 Tento dôvod zmeny mena vo mne vzbudzuje nutnosť poznamenať, že takýmto argumentom sa posilňuje ponímanie rodného priezviska ženy ako priezviska jej otca, nie jej vlastného, čím je zbavovaná autonómie (v zmysle, že jej meno patrí jej a je chápané ako jej) a definovaná vzťahom k mužovi, svojmu otcovi.

manželstva sú preto len nálepkami na identifikovanie vzťahov (v prvom rade) žien k mužom. Sú preto pre mňa neprijateľnými znakmi označenia človeka a zvlášť ženy ako nesamostatne definovanej a identifikovanej bytosti.³²

I napriek všetkému uvedenému je patronymia stále normatívne uplatňovaný systém pomenovania detí a žien.³³ Lebell uvádza, prečo je tomu tak:

Jedným z dôvodov, prečo patronymia pretrváva, je ten, že dodnes sa problematike priezviska nedostáva náležitej pozornosti. Okrem toho, problém priezviska nemá po ruke jedno jednoduché, jasné riešenie, ktoré by bolo prijateľným pre každého jedinca alebo rodinu.

Ďalšou prekážkou je hlboká rozpoltenosť žien ohľadom možných sociálnych zmien, ktoré by sprevádzali zmenu v pomenovaní. Ženy sú pripravené hľadať dôkaz svojej hodnoty mimo samých seba, zvlášť v súhlasnom alebo nesúhlasnom pohľade mužov. V dôsledku pustošivého vplyvu socializácie žien spolu s každodenným potvrdzovaním skrz zobrazovanie žien v médiách si mnoho žien internalizuje mužmi štandardizovaný obraz ženskosti, poňatie žien ako odvodených od mužov alebo im podriadených (Lebell, 1988: 29).

Ako jednu z hlavných príčin, pre ktoré patronymia nezaniká, označuje Lebell *quid pro quo* (služba za službu), podľa ktorej mnoho žien dúfa, že v prípade prijatia mena po partnerovi, ktorým pomenujú i deti, dostanú protislužbu v podobe istej finančnej i osobnej zodpovednosti muža voči nim (Lebell, 1988: 30). Okrem uvedeného patronymia pretrváva z už spomínaných dôvodov, ako je jej zdanlivá jednoduchosť, tradícia a automatickosť v jej uplatňovaní či jej funkcia symbolického unifikačného rodiny.

Lebell vidí východisko z tejto situácie novým systémom, ktorý umožní iným názorom (napr. rovnosti pohlaví), aby sa stali skutočnosťou (Lebell, 1988: 36). Sama prispieva návrhom jednoduchého systému pomenovania, ktorý jednak rešpektuje spôsob, akým sme zvyknuté/zvyknutí pomenúvať, jednak však zakladá rovnosť, ktorá tu z dôvodu uplatňovania patronymie zatiaľ chýba: „Každá/každý si nechá svoje meno a priezvisko po celý život. Dievčatá dostávajú matkino priezvisko, chlapci dostávajú priezvisko otcovo. Takto sa vytvára okrem patrilinearity aj matrilinearita“ (Lebell, 1988: 65).³⁴

Riešenie tejto problematiky prijateľným spôsobom je podľa môjho názoru nevyhnutným. Nejde o oficiálne ustanovenie jedinej možnosti pomenovania, ktorá by zakladala rovnosť; skôr ide o neignorovanie otázky patronymie a šírenie osvety, ktorá by obsahovala prijateľné alternatívy vhodné pre slobodný výber informovaných ľudí. Bez

32 V tomto prípade stojí za pripomenutie, že definovanie novonarodeného človeka priezviskom jedného z rodičov, na ktorých je dieťa závislé, sa nedeje o nič viac dievčatám ako chlapcom. V dospelosti to však býva skôr len osoba ženského pohlavia, ktorá je definovaná priezviskom manžela a to dokonca v zväzku označovanom ako rovnoprávny.

33 Stojí za pozornosť, že spojenie „ženy a deti“ je takmer frázou, ktorá sa v porovnaní so spojením „muži a deti“ značne nadožúva. Vzhľadom na to, že podľa normatívneho vnímania žien i detí ide o osoby pokladané v porovnaní s mužmi za slabé a vyžadujúce ochranu, nie je zanedbateľné, že práve ony sú tými, ktoré pomenávajú mužmi.

34 Keďže tento návrh nie je neproblematiký, venujem sa mu detailnejšie v kapitole 3.1.

informovanosti nemožno čakať úspech – mlčanie totiž nedáva priestor pre skutočne slobodné rozhodnutia. Dôsledky neinformovanosti možno badať aj z najnovších výskumov z USA. Michele Hoffnung (2006) vo svojom výskume uvádza, že od 80. rokov sa nekonvenčné spôsoby pomenovania medzi vzdelanými ženami vôbec nezvyšujú. O feministických hodnotách to podľa nej vypovedá asi toľko, že sú udržiavané na približne rovnakej úrovni a ďalej uvádza:

Zároveň je však smutné, že nerobíme pokroky. Hoci dnes si omnoho viac žien buduje profesijné identity mimo rodiny, neponechávajú si nevyhnutne svoje rodné mená. Vzbudzuje to otázku, či si 3. vlna feminizmu uvedomuje význam pomenovania rovnako, ako si ho uvedomovali feministky 2. vlny. Možno preto, že mladé ženy majú pomerne ľahký prístup k dosiahnutiu akademických hodností na kvalifikovaných školách, netradičným zamestnaniam a vysokým platom sa už nezaujímajú o právo použiť svoje meno na uchovanie identity po uzavretí manželstva. Jedna respondentka to vyjadrila takto: ‚Kedysi som bola neoblomná v ponechaní si svojho mena. Celá som sa oddala myšlienke nestáť sa ‚mužovým vlastníctvom‘ alebo nestratiť identitu. Potom som začala mať pocit, že na tom vlastne nezáleží a že moje meno neurčuje, kým som. Keď sme sa o tom bavili, môj manžel povedal, že by bolo ‚pekné‘, keby sme mali rovnaké meno, ale bolo to na mne. Keďže mi to nevadilo, ale preňho to bolo niečo pozitívne, zmenila som si ho‘ (Hoffnung, 2006: 8).

Citované dôvody ma vracajú k postrehu Suzanne A. Kim (2009) o strate politického náboja tejto genderovej otázky, aký mala v tzv. prvých dvoch vlnách feminizmu (Kim, 2009: 29). Kim kritizuje autorov a autorky tzv. tretej vlny (napr. Katie Roiphe), že zmenu priezviska ženy charakterizujú výhradne ako otázku individuálnej voľby žien. Roiphe píše o slobode, ktorú dnes ženy zakúšajú, preto si so svojimi menami môžu robiť, čo chcú (Kim, 2009: 30). Podobné tvrdenia ako Hoffnung (2006) uvádza aj Kim:

Táto rétorika slobody a voľby sa tiež vynára v súčasných osobných vysvetleniach zmeny mena. Napr. 29-ročná žena, ktorá je koordinátorkou výskumu na Pittsburskej univerzite, povedala ohľadom svojho rozhodnutia zmeniť si meno: ‚Som stále tou istou osobou a budem robiť, čo chcem. Len preto, že som si vzala jeho meno, neznamená, že som sa stala podriadenou ženou, ktorá nemôže konať na základe vlastnej voľby‘ (Kim, 2009: 30).

Takéto výroky poukazujú na súčasnú formu prístupu k otázke patronymie, ktorá opomína symboliku obsiahnutú v zmene priezviska ženy, moc spoločenského diskurzu a úlohu patronymie ako piliera patriarchálneho rádu. Autorky najnovších výskumov v USA na tému zmeny priezviska ženy pi uzavretí manželstva (Hoffnung, 2006; Kim, 2009) dochádzajú k podobným záverom o súčasnej situácii, ktorými poukazujú na jej neriešenie tzv. treťou vlnou feminizmu. Ich zistenia môžu byť výzvou súčasného feminizmu, aby začal venovať náležitú pozornosť nevyriešenému problému patronymie.

2.1.6. Meno, partnerstvo, ne/normatívnosť

Problematika, ktorou sa vo svojej práci zaoberám, má svoje špecifiká okrem iného aj ohľadom termínov, ktoré používam v rámci celej práce. Vzhľadom na to, že sa jedná o tému akademicky opomínanú, pokladám za vhodné jednak ozrejmiť nielen niektoré termíny, ale aj dôvod a spôsob ich použitia v tejto práci, a jednak uviesť bližšie skutočnosti s nimi súvisiace. Termíny, ktorými sa v tejto kapitole budem zaoberať, som pre väčšiu prehľadnosť rozdelila do skupín:

- ◆ **termíny spojené s menom** (krstné meno, meno, meno a priezvisko, rodné priezvisko, dievčenské priezvisko, vlastné priezvisko, predchádzajúce priezvisko, priezvisko po manželovi/manželke),
- ◆ **termíny spojené s partnerstvom** (partner, manžel, partnerka, manželka),
- ◆ **termíny spojené s ne/normativitou volieb možností** (normatívne, tradičné, patronymické, konvenčné, alternatívne, nekonvenčné, nekonformné).

Meno ◆ Pri rozoberaní mien v súvislosti s uzavretím manželstva je dôležité definovať termíny spojené s menom, ktorými v práci operujem. Aby som sa vyhla zmätkom, používam termín „**meno**“ ako synonymum termínu „**priezvisko**“. Termín meno nepoužívam, pokiaľ hovorím o „**krstnom mene**“. Výnimkou je spojenie „**meno a priezvisko**“, v ktorom „meno“ jasne označuje „krstné meno“. Aj keď názov „krstné meno“ zahŕňa náboženský odkaz na bežné praktizovanie krstu ako sviatosti, pri ktorej sa v minulosti dávalo dieťaťu prvé, osobné meno (porov. Moladnová, 1983: 11), rozhodla som sa ho vo svojej práci používať. Dôvod je ten, že tento názov je jednoznačný a na rozdiel od termínov „osobné meno“, „rodné meno“ či „vlastné meno“ nezameniteľný s priezviskom.³⁵

V súvislosti s priezviskom používam vo svojej práci termíny poukazujúce na to, či vzniklo pred manželstvom alebo po ňom. Na priezvisko používané od narodenia používam termín „**rodné priezvisko**“. Toto priezvisko sa nazývam aj „**predchádzajúcim/predošlým/pôvodným priezviskom**“, pokiaľ o ňom hovorím v súvislosti s priezviskom používaným v súčasnosti (a najčastejšie získaným manželstvom). „Predchádzajúce priezvisko“ však zároveň môže byť napr. aj priezviskom z prvého manželstva. Preto kým mám pochybnosti či bolo predošlé priezvisko rodným alebo získaným v prvom manželstve, používam radšej termín „predchádzajúce/predošlé/pôvodné priezvisko“. Niektoré autorky používajú termín „**vlastné meno**“ pre akékoľvek meno zvolené ženou

³⁵ Na tento problém naráža vo svojom diele aj František Kopečný, kde odporúča používať slovo „krstné“ aspoň ako dovysvetľujúci prídavok k termínu „rodné meno“, pretože jednoznačné označenie iného názvu krstného mena nie je v našich jazykoch dostatočne ustálené (1991: 9-10).

bez ohľadu na jeho pôvod (Kupper, 1990: 3). Tento termín používam tiež, väčšinou ako alternatívu k rodnému alebo predchádzajúcemu priezvisku. V žiadnom prípade však nepoužívam termín „**dievčenské meno/priezvisko**“, ktoré jednak znižuje nevydaté ženy do roviny nedospelých jedincov, a jednak obsahuje zastaralú narážku na panenstvo ženy pred vstupom do manželstva (porov. Fowler, 1997: 1). Takýto predpoklad totiž môže naznačovať, že vstupom do manželstva prechádza žena „sexuálnou iniciáciou, ktorú symbolizuje jej zmena mena“ (Kupper, 1990: 2). Okrem toho používam tiež termín „**spoločné priezvisko**“, čo je rovnaké priezvisko oboch osôb páru, prípadne aj ich detí (v tom prípade o ňom tiež možno hovoriť ako o „**rodinnom mene**“).

Dôvod, prečo sa menami vo svojej práci zaoberám a prečo ich pokladám za dôležitý znak človeka vôbec (a ženy, vzhľadom na normu patronymie, zvlášť), je ten, že mená označujú, kým sme. V rámci plnenia ich jazykovej funkcie, ktorou je odvolávanie sa na danú osobu, nám dovoľujú nahradiť konkrétneho človeka menom (Lebell, 1988: 7). Meno je tým, koho zastupuje; meno a osoba sú jedno a to isté. Preto keď hovoríme o zmene mien, náš rozum to hneď vníma ako zmenu osôb (porov. Lebell, 1988: 7).

Mená nás ako identifikujú, tak popisujú vo vzťahu k iným. Konkrétne osobné mená³⁶ nás identifikujú tým, že nás odlišujú jedny/jedných od druhých. Priezviská nás nielen identifikujú, ale aj popisujú tým, že prezrádzajú naše rodinné väzby. Naše mená teda slúžia aj na to, aby nás spájali, aj na to, aby nás od seba oddeľovali (Fowler, 1997: 1).

Mená sú však aj z jedným zo symbolických zdrojov vlastnej identity, sú nástrojom sebadefinovania sa. „Pre mnohých ľudí ich mená označujú viac, než len ich vzťah k iným; mená predstavujú dôležitú súčasť ich dedičstva a etnicity. ... Pre iných a iné mená nie sú len jednoduchým aspektom ich identity, ale slúžia ako identita samotná“ (Fowler, 1997: 2). O identite v súvislosti s menom Rebekah Ileanne Fowler ďalej uvádza:

Dospelí ľudia obvykle nezastávajú úplne nominálnorealistický názor, no mnohé a mnohí skutočne veria, že mená majú istým spôsobom moc formovať identitu. Napr. ženy zvažujúce zmenu priezviska pri uzavretí manželstva vyjadrujú často presvedčenie, že tento druh zmeny symbolizuje zmenu sociálnych rolí (Fowler, 1997: 3).

Všetky uvedené skutočnosti robia pre mňa priezvisko a s ním spojené termíny prítlačivým aspektom hodným skúmania hlavne preto, že je (symbolickým) ukazovateľom ne/rovnosti pohlaví.

Partnerstvo ♦ Vo svojej práci používam v súvislosti s prevzatím priezviska omnoho

36 Termín „osobné mená“ používa autorka tam, kde ja používam „krstné mená“.

častejšie termíny „partner“, „partnerka“ než „manžel“, „manželka“. Dôvod je ten, že termín partner/ partnerka zahŕňa termíny „priateľ/priateľka“, „snúbenica/snúbenec“ i „manžel/manželka“ bez toho, aby reflektoval inštitucionálne potvrdenie zväzku. Pre moju prácu sú v tomto kontexte dôležité dve skutočnosti.

Prvou je tá, že obrad prevzatia priezviska partnera, prípadne partnerky sa deje v rovnakom okamihu ako obrad uzavretia manželstva. Preto je pre mňa problematickým tvrdiť, že (najčastejšie) „manželka prevzala meno po manželovi“, keď v okamihu prevzatia boli obaja z hľadiska inštitúcií „na hrane“ stavu slobodného a manželského (tj. manželkou a manželom neboli, len sa nimi práve stávali). V takých prípadoch používam termíny „partnerka“, „partner“, prípadne „žena“, „muž“. Pokiaľ sa však v texte objavuje riešenie otázky priezviska už po uzavretí manželstva, používam aj termíny „manželka“, „manžel“.

Druhú skutočnosť pokladám za závažnejšiu a tým i hlavnú, ktorá rozhodla o mojom príklone k termínu „partner“. Jedná sa o spoločenský konštrukt, podľa ktorého mnoho žien prijíma v symbolickej rovine priezvisko od partnera skôr než uzavrujú manželstvo. Nemám tým na mysli len výsledok procesu socializácie, ale i fakt, že niektoré z týchto žien sú partnerovým priezviskom v prechýlenej podobe označované v prípadoch, keď sa nachádzajú v jeho prítomnosti alebo sa o nich hovorí v spojitosti s ním (viď prílohu 2.7.).³⁷ V okruhu rodiny a známych bývajú najprv tieto až časom ustálené pomenovania „dobromyseľným“ doberaním si ženy, ktorej dohľadná možnosť vstúpiť do inštitúcie manželstva predstavuje (ak uvážime tradičné ponímanie „ženskej“ roly) naplnenie genderového stereotypu. Ide o proces privykania, v ktorom niet protestu, pretože navodzuje pocit vlastnej hodnoty ženy (porov. Bourdieu, 2000) a jej radosti z toho, že ju s partnerom chápu ako pár. Mnohé z týchto žien sú takýmto pomenovaním potešené, pretože je príslubom naplnenia toho, k čomu boli socializáciou vedené. Symbolické prijatie a stotožňovanie sa s jeho menom už pred manželstvom je procesom, ktorý tak len „prirodzene“ vyústi do formálneho potvrdenia už tak či tak používaného mena. Hranica jeho inštitucionálneho ustanovenia však pre mňa preto nie je natoľko relevantnou ako fakt, že spoločnosť s ním takto pracuje už predtým. Vo svojej práci sa snažím túto skutočnosť reflektovať práve používaním termínu „partner“, „partnerka“ namiesto „manželka“, „manžel“, ktorý v sebe nezahŕňa inštitucionálne ustanovenie zmeny stavu a tým v mnohých prípadoch i zmeny priezviska.

³⁷ Porov.: na diskusných fórach som naproti tomu neobjavila a ani zo života nepoznám prípady, keby by bol priezviskom partnerky (v základnom tvare) nazývaný pred uzavretím manželstva jej partner.

Ne/normatíva ♦ Nemožno poprieť, že v našej spoločnosti existuje v otázke priezviska ustanovená norma, ktorá je uplatňovaná prevažnou väčšinou žien a mužov. Nemožno tiež poprieť, že je i malá časť ľudí, ktorí túto normu nabúravajú voľbou možností viac či menej norme vzdialených. V žiadnom prípade mi nejde o samoučelnú kategorizáciu týchto možností, ani volieb – napokon, aj tak ich môžem definovať len vo flexibilných kontúrach, pretože u každého človeka budú mať svoje špecifiká. Pokiaľ však chcem na isté aspekty a mechanizmy upozorniť, pokiaľ chcem zviditeľniť odklon nekonformných možností voľby priezviska od ustanovenej normy, pokiaľ chcem poukázať na prepojenie ustanoveného systému pomenovania v našej spoločnosti s ideológiou patriarchátu a následne dekonštruovať a nabúrať zaužívané stereotypy v tejto oblasti, potrebujem jednotlivé možnosti aspoň približne a pre účely výskumu kategorizovať, ako i používať v opozícii, aby som s nimi mohla pracovať. Nejde o generalizáciu, ani homogenizáciu – všetky možnosti v rámci oboch skupín môžu byť viac či menej variabilné, no i keby neboli, potom aspoň osoby, ktoré sa pre ne rozhodujú, budú mať pre ich voľbu značne rôznorodé dôvody.

Ak chcem vysvetliť túto doteraz minimálne skúmanú problematiku a použiť termíny, vďaka ktorým budem môcť jednotlivé aspekty objasniť, potom sa domnievam, že najpresnejšou definíciou termínu bude jeho vymedzenie v protiklade s inými – čo je alternatívne naplno pochopíme vtedy, ak si uvedomíme, čo nie je normou. V nadväznosti na to, čo som uviedla, teda charakterizujem jednotlivé pojmy ohľadom ne/normatívnosti pomenovania nasledovne: V súvislosti s možnosťami voľby priezviska pri uzavretí manželstva ako i pri pomenovaní detí používam termíny „**normatívna**“/„**tradičná voľba, možnosť, riešenie**“ vtedy, keď hovorím o typicky uplatňovanej patronymickej voľbe priezviska ženy po jej partnerovi a priezvisk detí po otcovi. Ide o riešenie otázky priezviska, ktoré je v súlade s normou podľa nastavení patriarchálnej, heteronormatívnej spoločnosti. Nazývam ho tiež „**patronymickým**“, prípadne „**konvenčným**“.

Odklon od tejto normy pre mňa predstavujú všetky ostatné možnosti. Nestoja oproti norme v jednoznačnom binárnom vzťahu ako protipól, ale sú možnosťami rôzne sa norme vzdalujúcimi – niektoré, ako napr. dvojité priezvisko ženy s prechýľovaním i bez neho, stále obsahujú prvky patronymie a patrilinearity a sú čo do rozsahu voľby variácií obmedzené ustanoveniami zákona; iné, ako ponechanie si priezvisk partnerkou i partnerom s možnosťou pomenovať deti ľubovoľným priezviskom rodičov, dávajú ľuďom najväčší rozsah slobody rozhodovania bez zásahu zákona, pričom v rámci tejto voľby nemusia patronymiu uplatňovať vôbec. Všetky tieto i iné voľby líšiace sa od normatívnej možnosti nazývam „**alternatívami**“, resp. „**alternatívnymi**“/„**nekonvenčnými**“/„**nekonformnými**“

voľbami, možnosťami, riešeniami“ a pod.

2.1. Vymedzenie metódy

2.2.1. Výber primárneho zdroja a epistemologické aspekty práce

Zatiaľ čo tému diplomovej práce som mala jasnú už dávno pred prijatím na štúdium genderu (viď prílohu 3.2.), výber vhodnej metódy závisel priamo od výskumného materiálu, ktorý si pre svoju prácu zvolím. Týmto pramenným materiálom sa pre mňa stali internetové diskusné fóra na tému priezviska ženy pri uzavretí manželstva na svadobných webových stránkach www.mojasvadba.sk a www.beremese.cz.³⁸ Ich prevádzkovateľkou je firma Asmira s.r.o.³⁹ so sídlom v Bratislave. Stránky www.mojasvadba.sk vznikli 1.12.2004 na Slovensku, ich česká verzia www.beremese.cz vznikla 4.3.2005. Obe verzie sú navzájom priestupné, z jednej do druhej možno aj po prihlásení prechádzať na jedno a to isté prihlasovacie meno, zároveň sa však nie všetky diskusie vyskytujú v oboch verziách stránok.⁴⁰ Národnostne sú obe verzie premiešané, preto neplatí pravidlo, že v českej verzii sa objavujú príspevky písané po česky a v slovenskej po slovensky. Vzhľadom na to, že jazyk je v tomto prípade jedným mála z ukazovateľov, ktoré nám podávajú istú informáciu o pôvode autorky príspevku, som sa rozhodla komentáre diskusných fór ponechávať v takom jazyku, v akom boli napísané, tj. príspevky napísané po česky neprekladám.⁴¹

Uvedené diskusné fóra som objavila a zároveň sa na nich ako prispievateľka „komix.sk“ registrovala 13.1.2006. Od tej doby som pravidelne prispievala do diskusií spojených prevažne s otázkami priezviska, prípadne genderovej rovnosti. K 25.3.2009 som sa zapojila 267 príspevkami. Diskusné fóra na daných stránkach sú veľmi živé

38 Nakoľko mi je známe, sú jedny z prvých fór, kde sa začalo diskutovať na tému priezviska pri uzavretí manželstva. V neskoršom období sa mi už na články a diskusie s touto problematikou občas podarilo natrafiť (napr. na portáloch "Babinet.cz", [cit. 9.5.2009] alebo "Vaše děti", [cit. 9.5.2009], príspevky z ktorých využívam aj v prílohách na potvrdenie uvádzaných téz), čo môže naznačovať, že o tejto téme sa začína verejne viac hovoriť (v akých súvislostiach a s nakoľko tradičným nazeraním je, samozrejme, otázne, o to viac však hodné ďalšieho výskumu).

39 Ďakujem týmto firme Asmira s.r.o. za povolenie použiť materiály dostupné na svadobných webových stránkach www.beremese.cz a www.mojasvadba.sk, čím mi umožnila uskutočniť tento výskum.

40 Napr. diskusné fórum *Dve priezviská* sa vyskytuje ako na www.mojasvadba.cz, tak na www.beremese.cz v jednej a tej istej podobe, preto pri citovaní z tohto fóra uvádzam väčšinou oba odkazy. Takých diskusií nie je veľa. O tom či sa jednotlivé diskusie vyskytujú alebo nevyskytujú v oboch verziách rozhodujú len administrátori a administrátorky týchto diskusných fór.

41 V súvislosti s tým chcem uviesť, že kvôli autenticite ponechávam v prílohách všetky príspevky z diskusných fór bez gramatickej korekcie. Pri ich citovaní v práci som sa však snažila gramatické chyby odstrániť. Príspevky z diskusných fór citujem v texte kvôli prehľadnosti vždy kurzívou. Prezývky, pod ktorými pisateľky vystupujú, píšem z dôvodu ľahšej orientácie v texte vždy zvýraznenou kurzívou a zásadne ich uvádzam s malým písmenom na začiatku v súlade s tým, ako figurujú na diskusných fórach.

a premenlivé už niekoľko rokov, denne sa mení počet príspevkov i počet otvorených diskusných fór. Niektoré fóra sú priebežne odstraňované alebo presúvané správkymi a správcami stránok, preto je ťažké určiť ich počet v súvislosti s konkrétnou témou či oblasťou záujmu. Na stránkach je navyše veľmi nespoľahlivý vyhľadávač, ktorý nedokáže vyhľadať napr. všetky názvy diskusií obsahujúce slovo „priezvisko“/„příjmení“. Môžem preto len skonštatovať, že k 25.3.2009 o 16:00 bolo na stránkach www.mojasvadba.sk celkovo 6539 všetkých diskusií a na stránkach www.beremese.cz 6689 všetkých diskusií.

Témy diskusných fór uvedených svadobných stránok, ktoré súvisia s otázkami svadby, sú nesmierne rozmanité, v prevažnej miere sa však točia okolo organizačných a hmotných príprav na svadobný deň. Nabúravanie patronymie tam, kde hrá hlavnú úlohu skôr zladenie farby obrúskov na svadobnom stole s kyticou nevesty, sa nehľadá práve ľahko. V skutočnosti som nečakala, že materiál pre moju diplomovú prácu, o ktorý som sa snažila niekoľko rokov, nájdem práve na stránkach s natoľko stereotypným obsahom.⁴² Jednoznačne to vyvrátilo moje dovtedajšie mylné očakávanie, že otázku priezviska pri uzavretí manželstva budú riešiť skôr ženy, ktoré by stránky s takýmto obsahom vynechali. Moje prekvapenie ešte vzrástlo, keď som zistila, že stereotypnými sú z veľkej časti aj komentáre, ktoré obsahujú diskusné fóra týkajúce sa priezviska. Ani dôvod zakladania fór nebol, ako som očakávala, ten, žeby ich zakladateľky uvažovali primárne nad patronymiu ako takou, ale preto, že o otázkach priezviska a pocitov s tým súvisiacich nemali s kým hovoriť (čo je, samozrejme, tiež jedným z nástrojov i dôsledkov systému patronymie). Názory prispievateľiek príznačne odpovedali mlčaniu a obave spoločnosti z nabúravania patronymie i vlastnej nevedomosti v otázke priezviska pri uzavretí manželstva – mnohé sa pýtali ostatných, či „to tak majú tiež“, ako to riešia a čo si o tom myslia (tj. či majú/mali

42 Prečo tieto stránky pokladám za stereotypné, uvádzam napr. v Úvode, kde v prílohe 1.1. dokladám svadobný plánovač prevažne nevesty a v menšej miere i ženicha na ich svadobný deň. Ďalším dôkazom je napr. tvrdenie v časti "Prípravy", [cit. 25.3.2009], kde sa doslova hovorí: „*Svatební kytice patří vedle šatů k tomu nejdůležitějšímu, co dělá svatbu svatbou.*“ Ak už nie šaty, tak minimálne kytica je atribútom nevesty, preto je zřejmé, ktoré pohlavie sa tu tradične spája so svadbou. Značne stereotypnými sú takmer všetky články uvedené na týchto svadobných stránkach, napr. "Aj na ženichovi je čo obdivovať", [cit. 20.5.2009]. Okrem toho ide na www.beremese.cz a www.mojasvadba.sk, [oboje cit. 25.3.2009], o sexistické používanie jazyka. Pri prihlásení sa na stránky nás osloví slovesný dvojtvár („Příště chci být přihlášen/a automaticky.“/„Nabuduce chcem byť prihlásená/ý automaticky.“), po odhlásení z nej však už ide len o generické femininum („Byla jsi odhlášena ze stránky.“/„Bola si odhlásená zo stránky.“), čo – vzhľadom na tradičné ponímanie tejto tematiky autorkou a autorom stránok – nemožno interpretovať inak, než ako automatické stereotypné priradovanie tejto problematiky ženám. (Na porovnanie uvádzam, že v sekcii štatistík, teda oblasti tradične nespájanej so ženami, zas figuruje len generické maskulínium, hoci sa jedná o ženy, napr. v spojeniach „*užívatelka (najmä nevesty)*“ alebo „*92% návštěvníků tvoří ženy*“, a aj funkcia Márie Verešovej, konateľky spoločnosti Asmira s.r.o. prevádzkujúcej dané stránky v slovenskej i českej verzii, je uvedená ako „*jednatel*“/„*konatel*“.) Skutočnosť, že na stránkach sa napokon skutočne objavujú takmer výhradne osoby vystupujúce ako ženy, tak môže byť aj výsledkom toho, na koho sú svojim obsahom, podávaním problematiky či oslovovaním tieto stránky orientované.

problém zvyknúť si na nové priezvisko; ako sa vyrovnat' s narážkami na nové, menej estetické priezvisko; ako si po prijatí nového priezviska vybaviť nové doklady; ako naznačiť partnerovi, že by si rady ponechali svoje priezvisko alebo si ho ponechali aspoň vedľa partnerovho, atď.). Prispievateľky teda obvykle patronymiu neodmietali, ale hľadali cesty, ako sa jej prispôbiť, ako si ju uľahčiť, ako si ju ešte viac internalizovať a ako sa netrápiť jej prípadnými dôsledkami. Práve v ich pochybnostiach, obavách, tápaní a hľadaní pomoci však možno pri istej genderovej senzitivnosti objaviť nástroje patronymie používané na jej udržiavanie – sú nimi napr. znevidel'ovanie témy a mlčanie, ktoré ho sprevádza, nespochybňovanie automatiky patronymie, romantizácia manželstva či zdôrazňovanie roly ženy ako dobrej manželky a matky.

Pred troma rokmi, kedy som uvažovala nad tým, aké pramene podrobiť môjmu skúmaniu, boli diskusné fóra uvedených svadobných stránok jednými z mála, ak nie jedinými, kde sa o problematike priezviska ženy pri uzavretí manželstva diskutovalo,⁴³ či presnejšie, kde o tom diskutovali samotné ženy, ktorých sa to priamo týka. Treba si zvlášť uvedomiť, že daný priestor a podmienky na diskutovanie o danej téme sa prispievateľky rozhodli aktívne využiť samy – diskusné fóra boli zakladané a témy diskusií volené nimi samotnými –, čo je aspoň z môjho pohľadu v našich podmienkach revolučné (ako viackrát uvádzam, téma patronymie je prakticky nediskutovaná; podľa Rebekah Ileanne Fowler (1997) je to niečo, čo sa reprodukuje nemo, o čom mlčí a čo sa pokladá dané). Vybrané diskusie tak pre mňa boli omnoho cennejším primárnym zdrojom výskumu, než by boli napr. mnou iniciované rozhovory, o ktorých som predtým uvažovala. Tieto ženy sa na diskusných fórach vyjadrovali voľne a bez stresu z prípadného diktafónu i bez nutnosti nájsť si cestu ku mne ako výskumníčke. Nepokúšali sa štylizovať kvôli výskumu, pretože o žiaden nešlo – šlo o to, aby anonymne vyjadrili svoje názory a skúsenosti na základe vlastného záujmu či rozhodnutia.⁴⁴

Kľúčom k výberu fór pre výskum bola ich téma – prvým kritériom tak bolo, aby sa diskusné fórum zaoberalo otázkou priezviska ženy pri uzavretí manželstva. Nie všetky z týchto fór však boli najvhodnejším materiálom na výskum toho, čo je v centre záujmu tejto práce. Postupne som ich všetky prečítala a ako prvé vylúčila⁴⁵ tie, ktoré sa zaoberali:

43 V našej spoločnosti sa stretávame prakticky len s automatickým potvrdzovaním prevládajúcej normy (viď napr. svadobné oznámenia v prílohách 1.2.-1.10.). S verejným poukazovaním na alternatívne možnosti (napr. podľa vzoru americkej organizácie *Lucy Stone League*) som sa u nás zatiaľ nestretla.

44 Samozrejme, nie je vylúčené, že niektoré prispievateľky sa mohli štylizovať práve kvôli využívaniu výhody anonymity a túžby ukázať sa „v lepšom svetle“ či, naopak, potreby vysloviť i radikálnejší pohľad a vyskúšať si reakcie naňho, prípadne z akéhokoľvek iného dôvodu.

45 Napriek tomu, že som tieto fóra vzhľadom na zameranie a tému práce vylúčila ako nevhodné pre

- vybavovaním nových dokladov po zmene priezviska ženy pri uzavretí manželstva (napr. „Zmena prijmeni, co vsechno zaridit?“⁴⁶, „Nove doklady po svatbe, kdyz neziju v Cechach?“, „Zivnostnicky a doklady“, „Nove doklady“, „Zmena priezviska v dokladoch“, „Doklady - zmena priezviska“),
- možnosťami vycestovať do zahraničia na doklad vydaný na rodné priezvisko ženy, ktorá si ho pri uzavretí manželstva zmenila (napr. „Svatební cesta na starý pas bez problémů??“, „Výměna dokladů a svatební cesta“, „Nove prijmeni-novy pas-nove vizum do USA?“, „Novy pas, PROSIM o radu - Pas - smutna nevesta“),
- prechýľovaním priezviska žien a možnosťou zápisu do matriky bez koncovky prechýlenia (napr. „Nové příjmení bez -ová“, „Koncovka ová“, „Priezvisko bez OVA“, „Priezvisko“),
- krstnými menami, estetickou stránkou priezviska a početnosťou výskytu jednotlivých priezvisk (napr. „Jména dětí“, „Zaujímave priezviska“).

Naproti tomu som sa zamerala na tie, ktoré sa zaoberali:

- problémom identity v rámci zmeny priezviska pri uzavretí manželstva (napr. „Ztráta identity“, „Nove prijmeni – zvykame si“, „Nové příjmení - trápit se či ne.“)
- problémom ne/odmietnutia tradičnej voľby priezviska po partnerovi a problematickými aspektmi uvádzanými ženami, ktoré priezvisko po partnerovi už prijali (napr. „Prijmeni“, „Nove prijmeni – zvykame si“, „Bojím sa zmeny po svadbe.“, „Ako si zvykáte na nové priezvisko?“, „Priezvisko po svadbe“),
- hľadaním pomoci ohľadom alternatívnych možností pomenovania (napr. „Dve priezviská“, „Dvě příjmení“, „Stejně příjmení??“, „Volba příjmení“, „Rozdílné příjmení?“, „Chlapi, co si vzali dvě příjmení - znáte nějaké?“),
- uvažovaním žien nad príčinou vzniku a udržiavania praktiky zmeny priezviska ženy (napr. „Trochu filozofie - zmena priezviska po svadbe“)

Vybrané fóra som sa rozhodla nielen zakomponovať do mojej práce v podobe vybraných komentárov, ktorými som podložila niektoré moje tvrdenia, ale súčasťou a jadrom mojej práce je analýza samotných vybraných príspevkov z týchto diskusných fór. Ich výber pre danú analýzu som urobila dvojakým spôsobom s ohľadom na zamýšľanú prácu s nimi.

Prvý spôsob výberu pre kapitolu 6 spočíval v selekcii, pomocou ktorej som vybrala

diskurzívnu analýzu, príspevky z nich sa v práci objavujú ako ukážky na podporu rôznych téz a tvrdení.

⁴⁶ Keďže ide o autentické názvy diskusných fór, uvádzam ich buď s diakritikou alebo bez nej podľa toho, ako boli založené. Dôvod je ten, že pred istým časom boli založené dve odlišné fóra, ktorých názov sa líšil len ne/použitím diakritiky. napr. diskusné fóra „Prijmeni“ a „Příjmení“ neboli totožnými, tj každé založila iná prispievateľka a každé riešilo trochu inú vstupnú otázku.

komentáre obsahujúce slovo „identita“ a rozoberám ich podľa toho, ako sa k tomuto pojmu v súvislosti s priezviskom autorka komentára vzťahuje – v jednej časti rozoberám príspevky, ktoré odmietajú symbolickú rovinu priezviska ako jeden zo zdrojov identity, v ďalšej tie, ktoré túto rovinu prijímajú či sa s ňou stotožňujú a uvádzam i časť s komentármi prispievateľiek, ktoré sa v tejto otázke vyjadrujú nevyhranene.

Druhý spôsob výberu príspevkov pre kapitolu 7 spočíval vo výbere dvoch ucelených úryvkov z diskusných fór, v ktorých mi nejde ani tak o jednotlivé názory, ako o spôsob, akým sú tieto názory vyargumentované v priamej komunikácii na diskusnom fóre – ide mi teda o diskurzívnu dynamiku výmeny názorov v otázke priezviska. O metóde, akou tieto príspevky a úryvky analyzujem, hovorím v časti o diskurzívnej analýze.

2.2.2. Genéza voľby výskumnej metódy pre moju prácu

Moje pôvodné rozhodnutie robiť *prípadové štúdie* s vybranými ženami, ktoré si zvolili iné ako normatívne riešenie otázky priezviska pri uzavretí manželstva, sa zmenilo, keď som pri dlhodobom hľadaní vhodnej literatúry k mojej téme narazila na internete na diskusné fóra svadobných stránok www.mojasvadba.sk a www.beremese.cz. Bola som presvedčená, že sa jedná o materiál hodný skúmania a následne som si ho zvolila ako primárny zdroj výskumu pre svoju diplomovú prácu. Týmto rozhodnutím sa metóda prípadových štúdií nutne zmenila na *kombináciu rozboru diskusných fór s prípadovými štúdiami*. Prípadové štúdie som však už zamýšľala robiť len s vybranými ženami z diskusných fór na doplnenie prípadných chýbajúcich informácií a na ozrejenie postrehov, ktoré tieto ženy uviedli verejne na fórach. Jednalo sa prevažne o prispievateľky naklonené alternatívnym formám, s ktorými som časom komunikovala pomocou súkromných správ na www.mojasvadba.sk a www.beremese.cz a s niektorými som urobila aj predbežné pološtrukturované interview.⁴⁷ Aj keď do tejto práce sa pre rozsah a konečné ustálenie v metóde nedostali (zamerala som sa len na diskurzívnu analýzu vybraných diskusií), predsa som im vďačná za ochotu komunikovať so mnou a deliť sa o ich často osobné postrehy.

Ako som už uviedla, časom som si uvedomila, že výskum takéhoto rozsahu nie je možné v rámci tejto práce uskutočniť (len samotné prípadové štúdie by stačili na rozsiahlu

⁴⁷ Hoci tieto interview som v práci priamo nepoužila, nestrácajú na význame, pretože mi veľmi pomohli ozrejmiť niektoré skutočnosti týkajúce sa danej problematiky. Nevylučujem tiež možnosť, že ich v budúcnosti budem môcť využiť v rámci ďalších výskumov.

diplomovú prácu). S vybranými ženami som (i vzhľadom na ich ochotu a záujem) spolupracovať chcela, no zároveň som si priala využiť i jedinečný výskumný materiál v podobe internetových diskusií na spomínaných svadobných stránkach. Došla som preto k predstave analýzy príspevkov diskusných fór, ktorých autorky sú rozhodnuté alebo vážne sa rozhodujúce pre ponechanie si rodného či súčasného priezviska. Výskum s takýmito ženami robila napr. Susan J. Kupper (1990), ktorá spracovala 300 dotazníkov alebo Rebekah Ileanne Fowler (1997) skúmajúca pomocou rozhovorov dôvody pre voľbu u 5 žien, ktoré si ponechali svoje priezvisko. Pokiaľ som však chcela rozoberať jednotlivé príspevky vytrhnuté z kontextu diskusných fór, nemohol mi výskum ani jednej z nich slúžiť za vzor. Hoci som sa o takýto rozbor pokúšala, vynárali sa nové otázky: ktoré názory ešte zapadajú do presvedčenia ponechať si svoje priezvisko, keď mnohé prispievateľky vo svojich výpovediach neboli jednoznačne rozhodnuté, či ktorý z mnohých príspevkov od jednej a tej istej prispievateľky si vybrať a aké zvoliť kritérium? Akým spôsobom kategorizovať, ak vôbec kategorizovať? Nebudú mať výpovede o tlakoch na zástankyne alternatív menšiu výpovednú hodnotu, než keby boli podložené skutočnými výpoveďami tých, ktoré alternatívy neuznávajú či sa od nich dištancujú? Tieto a mnohé iné otázky ma viedli k výberu a analýze *alternatívnych prístupov⁴⁸ prispievateľiek bez ohľadu na ich výsledné riešenie*, kde pre mňa bolo dôležitým už to, že patronymiu tieto ženy neprijímali automaticky, ale minimálne sa nad otázkami zmeny priezviska ženy zamýšľali.

Genéza práce sa však ukončila až v momente, kedy som napriek tomu (alebo práve preto), že sa zameriavam na alternatívne možnosti voľby priezviska dospela k záveru, že poukázať na ich postavenie v našej spoločnosti bude najefektívnejšie v *konfrontácii samotných prispievateľiek, ktoré zastávajú rôznorodé názory*. Preto som si zvolila metódu diskurzívnej analýzy, pomocou ktorej chcem jednak rozobrať otázku ponímania identity u prispievateľiek s rôznym postojom k danej problematike, jednak si však chcem všimnúť dynamiku na príklade konfrontácie prispievateľiek rôznych názorových vyhranení medzi sebou navzájom.

2.2.3. Metóda diskurzívnej analýzy

Nakoľko mi je známe, v českom prostredí nebol – okrem zahrnutia témy priezviska ženy do výskumu v rámci bakalárskej práce Jaroslavy Mildorfovej (2004) – doposiaľ

48 Pojmom „alternatívne prístupy“ zastrešujem celú škálu prístupov, ktorých spoločným znakom je to, že nepovažujú normatívnu možnosť prijatia priezviska ženou po jej partnerovi za jediné možné riešenie.

uskutočnený žiaden výskum v otázke priezviska pri uzavretí manželstva. V slovenskom prostredí sa výskumu na túto tému venovala pravedpodobne zatiaľ iba Natália Sedlák Vendelová (2007) a jej výsledky sa objavili v štúdiu nazvanej „Zmena mena. Meníme spolu s priezviskom svoju identitu?“. Čo sa týka rozboru internetových diskusných fór na túto tému, nie je mi v celosvetovom maredle známa práca, ktorá by sa problematikou priezviska pri uzavretí manželstva či s tým súvisiacich otázok zaoberala. Byť priekopníčkou, ktorá sa nemá príliš o čo oprieť, nie je práve jednoduchá pozícia, preto aj voľba metódy pre prácu s fórami bola pre mňa najťažšou časťou prípravy diplomovej práce. Ako som sa presvedčila pri hľadaní inšpirácie, internetové diskusné fóra sú vo vedeckom, humanitne orientovanom svete málo využívaným výskumným materiálom. S použitím metódy diskurzívnej analýzy s nimi pracuje napr. Jiří Homoláč (2006) v práci „Diskurz o migraci Romů na příkladu internetových diskusí“ či dielo editorky Sharon Mazzarella (2005) *Girl Wide Web: Girls, the Internet, and the Negotiation of Identity*. V týchto prácach som si všimla, akým spôsobom autor a autorka pracujú s komentármi, ako ich citujú a analyzujú, inšpirovala som sa analýzou vyjednávania identity prispievateľiek v internetových diskusiách a ujasnila si predstavu o mojej vlastnej práci s komentármi týkajúcimi sa priezviska. Následne som si zvolila metódu diskurzívnej analýzy, ktorá mi pomohla rozkláňať niektoré z mechanizmov udržiavania patronymie a patrilinearity v našej spoločnosti.

Ako už samotný názov napovedá, predmetom diskurzívnej analýzy je diskurz,⁴⁹ ktorý možno analyzovať v jeho rôznych podobách. Diskurz môže byť písaným textom (články, komentáre, eseje, výskumné práce), vyslovenou rečou (rozhovory, rečnícke prejavy, rozhlasové vysielanie), obrazovým materiálom (obrazy, kresby, fotografie, plagáty), predmetmi či výsledkami ľudskej činnosti (stopy v chodníku, vyryté značky na lavičkách v parku, architektonické rozloženie priestoru), ale aj kombináciou uvedeného (filmy, reportáže, internetové stránky, voľné prepisy rozhovorov). Diskurzom však môže byť aj určitý rád, ktorý zahŕňa kontrolu a reštrikcie. Umožňuje nám síce niečo povedať, zároveň nám však určuje mantinely výpovedí (Foucault, 1994). Preto možno diskurzívnu analýzu použiť pre analýzu funkcií jazyka i mocenských vzťahov a pomocou nej možno zistiť aj to, ako spoločnosť s diskurzom pracuje, ako je produkován a reprodukován, ako je prijímaný a odmietaný. Jazyk si v tejto súvislosti možno predstaviť ako určitú sieť tvorenú rôznymi významami v rámci kultúry. Pomáha nám vyjadrovať myšlienky, zasadiť

49 Poňatie diskurzu a jeho analýzy som okrem diel uvedených v zozname použitej literatúry čerpala aj z kurzov poriadaných na Katedre genderových štúdií FHS UK v Prahe: Matonoha, Jan. „*Kritická analýza diskurzu*“. Letný semester 2006; Grňo, Juraj a Kateřina Záborská. „*Metódy feministickej diskurzívnej analýzy*“. Zimný semester 2006.

ich do medzí danej kultúry a použiť pri verbálnej komunikácii – no nielen pri nej. Tým, že spoločenský diskurz je mocenským nástrojom, ktorý formuje aj text, sprostredkúva a formuje aj identitu a subjektivitu jedincov, ktorí tento text čítajú (Sunderland, Litosseliti, 2002). Jazyk je prepojený so spoločnosťou, a preto je sám formou spoločenskej praxe – vplyvy, ktoré uplatňuje spoločnosť na diskurz a diskurz na spoločnosť sú previazané. Na jednej strane diskurz spoločenskú realitu odráža, na strane druhej ju konštruuje (Fairclough, 2001a). Ide o vzájomný vzťah, ktorý podstatne formuje postoje, hodnoty a identitu tých, čo jazyk používajú, zároveň sa však mnohé z myšlienkových pochodov týchto užívateľov a užívateľiek realizujú v rovine nevedomia. Deje sa tak prostredníctvom socializácie okolitým prostredím a internalizácie tejto socializácie i jej výsledkov. V kritickej diskurzívnej analýze ide o odkrytie obojsmerného pôsobenia jazyka a spoločnosti, ktorého si mnohokrát nie sme vedomé/vedomí (Titscher, Meyer, Wodak a Vetter, 2005: 147). Preto sa takáto analýza nezaobera len samotným jazykom, ale orientuje sa na problém reprodukcie spoločenských a kultúrnych hodnôt i mocenských vzťahov tak, ako k nim dochádza užívaním jazyka. Kritická diskurzívna analýza napomáha odhaliť skryté fungovanie jazyka ako i vzťahy medzi vlastnosťami textu, spôsobom jeho kompozície a interpretácie a spoločnosťou (Fairclough, 2001a).

Fairclough (2001a) hovorí, že pri kritickej diskurzívnej analýze sa treba zaoberať textom, interakciou a kontextom. Textom je mienený akýkoľvek písaný či hovorený text, interakciou sa rozumejú spôsoby produkcie a interpretácie textu a kontext je chápaný ako konkrétne sociálne prostredie a jeho podmienky (tj. inštitúcie, spoločnosť ako celok). V praxi to znamená popis formálnych vlastností textu, ich interpretácia v závislosti na spôsoboch produkcie a distribúcie a následne zasadenie do sociálneho kontextu – vysledovanie podmienok ich vzniku a ich sociálne účinky (Fairclough, 2001a). Podľa Fairclougha (1992) sa diskurzívna analýza zameriava na explicitné formulácie v rámci textu, z ktorých možno rozborom výpovedí, pozíciou autorov a autoriek, obrazovým materiálom a podobne získať implicitné výpovede. „Rozdiel medzi tým, čo je v texte explicitné a tým, čo je implicitné, hrá v sociokultúrnej analýze značnú úlohu. Analýza implicitného obsahu môže poskytnúť cenný náhľad na to, čo je brané ako dané, ako zdieľaná pravda“ (Fairclough, 1995: 5-6). Interpretácia konkrétnej autorky či autora analýzy je, samozrejme, subjektívnym počínom závislým na kultúrnej, sociálnej, historickej a inej pozícii výskumníčky či výskumníka, na jej/jeho vzdelaní, cite pre jazyk, schopnosti vnímať jazykové prostriedky v danom kontexte, ale i na mnohých iných aspektoch. Záver získaný pomocou diskurzívnej analýzy nemôže byť v žiadnom prípade

„absolútne“, vždy a všade platný. Je viac než pravdepodobné, že výsledky dvoch osôb skúmajúcich rovnaký materiál sa budú líšiť, aj keď budú oba pravdivé (Reinharz, 1992).

Fairclough uvádza, že „diskurz“ je použitie jazyka nahliadané ako forma sociálnej praktiky a diskurzívna analýza je analýzou toho, ako texty pôsobia v spoločensko-kultúrnej praxi“ (1999: 7). Preto „analýza textov by nemala byť umelo oddelená od inštitucionálnych a diskurzívnych praktík, do ktorých sú texty zasadené“ (Fairclough, 1999: 9). Fairclough (1992) odporúča voľbu diskurzívnej analýzy hlavne tam, kde treba odhaliť nástroje konštrukcie jedincov a objektov, a tak odhaliť systémy, ktoré existujú vo vnútri sociálnych štruktúr. V otázke priezviska ženy pri uzavretí manželstva ide o tému málo diskutovanú a spoločensky značne trivializovanú, preto si myslím, že využitie metódy diskurzívnej analýzy mi pomôže na príklade diskusných fór odhaliť tlaky a mechanizmy fungujúce v tejto spoločnosti na podporu udržiavania voľby normatívnej možnosti pomenovania. Keďže úlohou diskurzívnej analýzy je zviditeľniť implicitné odkazy textu, ako sú stereotypné či sexistické narážky, pomocou tejto metódy som tiež chcela poukázať na to, ako je voľba nekonvenčných možností priezviska napádaná, znevažovaná či podmienená pohlavím a jemu sociálne prisúdenou rolou (napr. odlišne podmieňovaná deťmi v súvislosti s konkrétnym pohlavím rodiča či v spojení s jedným pohlavím banalizovaná ako „malichernosť“, kým s druhým pokladaná za samozrejmé právo).

Fairclough uvádza, že akýkoľvek diskurz má politickú povahu a premena diskurzívnych praktík je významnou súčasťou sociálnej zmeny (1992: 35-36). Diskurzívna analýza v podobe, v akej ju poníma, otvorene deklaruje emancipačné záujmy, preto je súčasťou politického aktivizmu namiereného proti mocenským vzťahom v pozadí diskurzov. Keďže prostredníctvom kritickej diskurzívnej analýzy možno odhaľovať ideologické zaujatia a vzťahy mocenského znevýhodnenia, táto metóda je vhodná i pre oblasť feministických štúdií a štúdií genderu (Wodak, 2001). Feministky a feministi sa v rámci takejto diskurzívnej analýzy sústreďujú na odhaľovanie genderových stereotypov, nerovností a patriarchálnej nadvlády (Reinharz, 1992). Vzhľadom na subjektívnosť interpretácie a používanie diskurzívnej analýzy pre odhaľovanie nerovností, ktorými sú diskriminované tzv. minoritné skupiny, však môže byť vedeckosť tejto metódy napádaná. Vtedy si treba uvedomiť, že kritická diskurzívna analýza je politicky angažovanou interdisciplinárnou výskumnou metódou, pretože rozkrýva ideologické zaujatia a mocenské vzťahy (Fairclough, 2001a). Tie sú prítomné v každom jazyku a vo všetkých jeho podobách práve kvôli jeho prepojeniu so spoločenskou realitou. Tento druh analýzy sa nezaujíma len o jazyk – ide hlavne o vzťahy, do ktorých jazyk v rámci spoločnosti či v

konfrontácii s ňou vstupuje (Fairclough, 2001a). „Každý jednotlivý moment použitia jazyka reprodukuje alebo transformuje spoločnosť a kultúru vrátane mocenských vzťahov“ (Titscher, Meyer, Wodak a Vetter 2005:146). Cieľom takejto diskurzívnej analýzy je rozobrať spôsoby, akými sa to deje. Ide teda o odkrývanie nevideného a rozklúčovanie povahy i dôvodov danej neviditeľnosti. Ústrednou myšlienkou je tu však tiež fakt, že žiaden prejav nie je diskurzívne transparentný, neutrálny, „nevinný“, každý je zasadený do určitej poznávacej/mocenskej pozície. Z tohto hľadiska by ani sama diskurzívna analýza nemala vystupovať z meta-pozície neutrálnej „sudkyne“ (Matonoha, 2006).

Aj pre moju prácu je diskurzívna analýza spôsobom, ktorým môžem zviditeľniť ukryté mechanizmy ako prvky moci ovládajúcej daný spoločenský diskurz na tému priezviska ženy pri uzavretí manželstva (napr. tlaky v podobe socializáciou nadobudnutého presvedčenia o automatickom prijímaní priezviska ženy po partnerovi a pomenúvaní detí jeho priezviskom, tlaky na ženu ako uvedomelú matku, ktorá bude v otázke priezviska prihliadať skôr na „dobro svojich detí“ než na seba, alebo ako na správnu manželku a matku, ktorá nebude narušovať jednotu rodiny odmietaním spoločného priezviska). Keďže tieto aspekty moci súvisia s inými témami stereotypizácie a nerovnosti žien a mužov, téma priezviska ženy pri uzavretí manželstva je pre mňa súčasťou feministického bádania, v rámci ktorého sa dané nerovnosti snažím rozkrývať práve využitím diskurzívnej analýzy.

Pri rozbere vybraných diskusných fór pracujem vzhľadom na zvolený materiál iba s textom, tj. s výpoveďami prispievateľiek uverejnených v podobe príspevkov na diskusných fórach, vrátane emotikonov, ktoré pisateľky používajú. Preto aj moja analýza je analýzou diskurzu ako textu, ktorú Fairclough nazýva „popisom“ (1989; 2004: 73, 199). Ako upozorňuje Fairclough (2001b), pri žiadnej diskurzívnej analýze nemožno úplne oddeliť diskurzívnu a textovú analýzu: v textovej skúmame skôr formu textu (slová, gramatiku, štruktúru textu), v diskurzívnej zas skôr intertextualitu, koherenciu textu a pod. Fairclough tiež podotýka, že diskurzívna analýza by sa mala sústrediť na všetky roviny textu – gramatickú i semiotickú stránku, ale aj zasadenie do širšieho kontextu (1999: 9).

V diskurzívnej analýze nejde o to podávať tvrdenia a verifikovať ich odkazmi na realitu (ktorá by mala tvrdenia vyvrátiť či potvrdiť), ale ide o to ukázať, aké komunikačné a diskurzívne možnosti a prostriedky boli v rámci toho ktorého diskurzívneho prejavu pri utváraní daného obrazu reality vybrané, preferované, uplatnené oproti iným alternatívam (Matonoha, 2006). Vzhľadom na všetko uvedené som sa pre rozbor diskusií z

internetových fór rozhodla použiť tieto nástroje diskurzívnej analýzy:⁵⁰

- ◆ **Výber z lexikálnej zásoby**, v rámci ktorej si všímam rozdielne pomenovania a voľbu medzi približnými synonymami, pretože tieto pojmy väčšinou odkazujú k určitému prístupu, napr. voľba sugestívneho deminutíva (napr. „*jestli plánujete dětičky, ...*“). Pomocou vybranej lexikálnej zásoby sa napr. normatívna možnosť voľby priezviska označí ako tradičná či prirodzená („*vždycky to tak bylo, že bylo příjmení společné*“, zatiaľ čo voľba inej možnosti ako móda či ako niečo neprirodzené (napr. „*mě to přijde ujetý mít 2 příjmení*“, „*proč dělat móresy se dvěma???*“, „*co je to za trend*“, „*možná to je v současnosti móda*“).
- ◆ **Rétorické otázky**, ktoré sú často emocionálne nabité; môžu byť napr. adresované neveste, ktorá sa rozhodla ponechať si rodné priezvisko: „*... to má budoucí manžel tak hrozné příjmení?*“
- ◆ Predkladanie tvrdenia v rámci **tzv. zdieľanej pravdy**, ktorá sa automaticky pokladá za všeobecne známu, prijímanú a platnú bez akýchkoľvek ďalších vysvetlení (napr. „*vždycky to tak bylo, že bylo příjmení společné*“).
- ◆ **Používanie metafor** často redukuje alebo, naopak, zveličuje obtiažnosť situácie. Objavuje sa napr. využitie metafory zásahu vyžadujúceho silu a odvalu ženy: „*(Ž)enské si musí vše vybojovat*“.
- ◆ **Relexikalizácia** je nielen zmena pomenovania, ale i prehodnotenie, reartikulácia obsahu pojmu, napr. tvrdenie „*Nikdo nechce nikomu ustoupit, aby náhodou se tím neponížil*“ je inou prispievateľkou šťasti relexikalizované ako „*ženské si musí vše vybojovat, třeba stejné platy jako mají chlapi*“. Patrí sem tiež prijatie depreciatívnych, t.j. znehodnocujúcich výrazov a ich preznačenie, seba/ironické použitie (napr. „*at' si říká, kdo chce, že jsem ješitná, pozérská a nevím ještě jaká*“).
- ◆ **Modalita diskurzu** sa delí podľa toho, ako sú dané výroky formulované, na modalitu oznamovaciu, direktívnu (prikazovaciu) alebo komisívnu (zaväzujúcu), napr. spojenie „preberajú priezvisko“ je vhodnejším, pretože oznamuje, zatiaľ čo spojením „musia prebrať priezvisko“ prikazuje či zaväzuje k takémuto konaniu. Komisívnym je i predkladanie jedinej správnej možnosti voľby pre danú situáciu: „*(J)estli plánujete dětičky, rozhodně bych si vzala příjmení manželovo.*“ Epistemická modalita určuje rôznu mieru vyjadrovania istoty či naopak, pochybnosti ohľadom javov napr. výraz

50 Nástroje diskurzívnej analýzy som si vyberala na základe materiálov získaných v rámci kurzu poriadaneho na Katedre genderových štúdií FHS UK v Prahe: Matonoha, Jan. „*Kritická analýza diskurzu*“. Letný semester 2006.

„domnievam sa“ pripúšťa iné možnosti, kým „je jasné“ iným možnostiam nedáva priestor.

◆ **Aktuálne členenie** je prostriedok zdôrazňovania určitých oznámení (napr. „*ano, vzťah je o kompromisu, ale nestojí to opravdu na príjmení*“), kde prvá časť výpovede, téma, prináša informáciu, o ktorej sa predpokladá, že je známa, samozrejímavá, evidentná, zatiaľ čo réma, druhá časť výpovede, prináša ťažisko oznámenia, nový význam. Všimam si, ako takáto výpoveď rysuje hierarchiu v dôležitosti a obtiažnosti jednotlivých javov.

◆ **Koherencia** tvrdenia ukazuje, či si text protirečí, či sú jeho tvrdenia v súlade alebo naopak, text je až problematcky koherentný, zahladzuje rozporuplnosť javov, o ktorých referuje (napr. neustále uisťovanie o tolerancii voči ženám s dvojitým priezviskom, ktoré je ešte v tej istej vete popreté nasledovným „ale“, prípadne spájanie narušovania rodinnej jednoty a snahy žien o alternatívne možnosti pomenovania). Radím tu aj **kontradikciu**, **opozitum**, ktorá sa v mojej práci vyskytuje napr. v podobe vzhliadania k tradícii spoločného priezviska ako k ideálu, avšak vytvárania iných než tradičných foriem rodiny.

◆ **Presupozícia či implikácia** zahŕňa problém predpokladov implicitne obsiahnutých v určitom tvrdení. Napr. reakcia „*už jen to, že se pak musí člověk podepisovat obouma*“ na dvojitě priezvisko implicitne obsahuje tvrdenie, že voľba tohto druhu alternatívneho riešenia je nevýhodné a tým nevhodné riešenie.

◆ **Konotácie a asociácie**, ktoré diskurz svojím pôsobením zámerne vyvoláva, sú nástrojom, pomocou ktorého sledujem, aké významové komplexy sú vzbudzované (napr. spájanie voľby alternatív s celebritami: „*v prípade Ivety Pomeje-Bartošové to chápu, je to známá osobnosť-zpěvačka*“ alebo označenie spoločenského javu ako módného výstrelku.

◆ Strategické **vylúčenie, zamlčanie**, o čom sa nehovorí, čo príznačne a systematicky v debate chýba alebo je odsúvané do úzadia (napr. právo ženy na voľbu svojho priezviska bez ohľadu na deti, manžela, rodinu, okolnosti a pod.),

◆ **Pozícia autorky** hrá úlohu napr. v prípade pozicionovania sa autorky komentára do roly „expertky“, ktorá radí ostatným prispievateľkám, aká (alternatívna) voľba nie je vhodná (napr. „*dvě příjmení nedoporučuji*“).

Ide, samozrejme, len o niekoľko vybraných aspektov, na ktoré sa môžem v rámci diskurzívnej analýzy zamerať, a ktoré som využila pri rozbere vybraných úryvkov zo skúmaných internetových diskusných fór. Aj tieto nástroje mi pomohli odkryť niektoré javy a tendencie, ktoré sa v týchto verejných diskusiách o problematike priezviska ženy pri uzavretí manželstva objavili.

Aj keď Sara Mills vyzdvihuje Normana Fairclougha ako jedného z mála analytikov a analytičiek, ktorí/é sa pokúsili prepojiť obmedzenú textovú analýzu so širšími

diskurzívnymi a politickými štruktúrami (Mills, 2004: 140), nie je jediným, kto ma ovplyvnil. Keďže moja práca je prácou feministickou, obracala som sa aj na autorky, ktoré sa zaoberajú feministickým výskumom, napr. Shulamit Reinharz (1992), podľa ktorej feministické analýzy textov vychádzajú často z dekonštruktivistickej pozície. Diskurzívnu analýzu chápe ako spôsob odhaľovania skrytých významov textu a mechanizmov, ktoré nás učia čítať a vnímať istým spôsobom, tj. isté momenty zdôrazňovať a iné prehliadať (Reinharz, 1992). Diskurzívnou analýzou v rámci feministickej tradície sa však oveľa detailnejšie zaoberá Sara Mills (1998, 2004). Zameriava sa na analýzu skrytých foriem diskriminácie a znevýhodňovania žien, ktorá sa nezaobrá len jazykovými výrazmi, ale hlavne rovinou štruktúr a skrytých predpokladov ako i diskurzívnym usporiadaním textov (Mills, 1998). Ide tu o interpretáciu, pri ktorej sa k textom neprístupuje ako k izolovaným jednotkám, ale zohľadňuje sa kontext a jeho vzťah k významu textu. Pri analýze fór som si vedomá toho, že slová možno plne chápať len v celkovom kontexte, nie v izolácii a tiež, že „(s)poločenské tlaky určujú jazyk a jazyk má zas vplyv na spoločnosť v tom zmysle, že môže potvrdiť status quo alebo ho odmietnuť“ (Mills, 1998: 13). Táto skutočnosť je pre mňa zvlášť dôležitá pri rozbere dynamiky diskusií na internetových diskusných fórach.

Cieľom využitia metódy diskurzívnej analýzy v perspektíve feministických teórií je tak odhaľovať diskurzívne usporiadanie, skrytý sexizmus, ideologické pozície a stereotypy.

Feministické teórie sa spravidla sústreďujú na analýzu mocenských vzťahov a na spôsob, ktorým ženy ako jednotlivkyne i ako členky skupín vyjednávajú vzťahy moci. Práce súčasných feministiek a feministov upustili zo zjednodušeného nazerania na ženy ako utláčanú skupinu, ako na obeť mužskej dominancie, a pokúsili sa vytvoriť spôsoby analyzovania takej moci, aká sa bežne vyskytuje a akej odolávajú v každodenných vzťahoch (Mills, 2004: 78).

V textoch si možno všimnúť i kolokácie v podobe výrazov, ktoré sú v spoločnosti stereotypne asociované s mužmi či ženami (v mojej práci napr. „chlapci sú ješitní“; „matka je ten najbližší človek“) alebo sú stereotypne ustálené (v mojej práci napr. „rodina má mať spoločné priezvisko“). Keďže niektoré kategórie a obrazy sú v mnou skúmaných textoch prezentované prednostne či výhradne (spoločné priezvisko rodiny), iné sa, naopak, neprezentujú takmer vôbec alebo len výnimočne (priezvisko detí po matke), ovplyvňujú tým aj ostatné čitateľky a vzbudzujú v nich vlastné chápanie a interpretáciu zverejneného odkazu. Ich reakcie na seba navzájom a tým i upevňovanie ich vlastných stanovísk sú primárnym zdrojom môjho výskumu, v ktorom pracujem s diskurzívnou analýzou.

Sara Mills tiež upozorňuje na nebezpečenstvo zjednodušených analýz založených na predpoklade, že „ženy“ tvoria homogénnu skupinu (1998: 3). Na túto skutočnosť, ako aj to, že ženy sú napriek tomu ako skupina diskriminované (Mills, 1998: 4), budem vo svojej

práci prihliadať.